

ZNANSTVENI
SKUP **ISO**
VELIKI KRŠNJAVI
UTEMELJITELJ

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST | ZLATNA DVORANA
Zagreb, Opatička 10 | 21. – 23. studenoga 2012.

ISO KRŠNJAVA –
VELIKI UTEMELJITELJ

Program znanstvenog skupa

i

Knjižica sažetaka

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST

INSTITUT ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Hrvatski institut za povijest
Zlatna dvorana
Zagreb, Opatička 10
21. – 23. studenoga 2012.

ZNANSTVENI SKUP ISO KRŠNJAVI – VELIKI UTEMELJITELJ
*održava se pod visokim pokroviteljstvom
predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića*

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Jasna Turkalj, ravnateljica Hrvatskog instituta za povijest
Milan Pelc, ravnatelj Instituta za povijest umjetnosti

IZVRŠNI ODBOR

Zlatko Matijević
Irena Kraševac
Ivana Mance

USTANOVE KOJE SU PRIDONIJELE

ORGANIZIRANJU ZNANSTVENOG SKUPA:

Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb
Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
Moderna galerija, Zagreb
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u
Zagrebu, Zagreb
Zavičajni muzej Našice, Našice

*Organizatori skupa posebno zahvaljuju
Gradu Zagrebu i Gradu Našice*

Fototeka Muzeja grada Zagreba

Iso Kršnjavi

ISO KRŠNJAVI – VELIKI UTEMELJITELJ

Izidor (Iso) Kršnjavi, slikar, povjesničar umjetnosti i pravnik (Našice, 22. travnja 1845. – Zagreb, 3. veljače 1927.). Osnovnu i srednju školu polazio je u Našicama, Požegi, Zagrebu i Vinkovcima. Učiteljski je pripravnik i zamjenski učitelj u gimnaziji u Osijeku, gdje predaje njemački, filozofiju, povijest i stenografiju i dobiva prve slikarske pouke od Huga Conrada von Hötendorfa. Sa skromnom stipendijom Zemaljske vlade od 1866. na bečkom Sveučilištu studira povijest umjetnosti i filozofiju i nakon posljednjeg rigorozna postiže doktorat. Studira slikarstvo na bečkoj i minhenskoj Akademiji likovnih umjetnosti. Za studijskih boravaka u Italiji uspostavlja bliske veze s biskupom Strossmayerom, koji je odlučio svoju zbirku slika preseliti u Zagreb pod uvjetom da se osnuje katedra za povijest umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu, što je i učinjeno 1877., kad je Kršnjavi imenovan izvanrednim profesorom povijesti umjetnosti i klasične umjetničke arheologije. S Hermanom Bolléom osnovao je Muzej za umjetnost i obrt (1880.) i Obrtnu školu (1882.) kao zavode Društva umjetnosti. Razlaz s moćnim zaštitnikom biskupom Strossmayerom i kanonikom Račkim počinje 1884., kad se približio vladi sklonoj Narodnoj stranci i kandidirao se u Bošnjacima (Slavonija) za saborskog zastupnika. Upisuje pravni fakultet na bečkom Sveučilištu, 1891. doktorira u Grazu. Za uprave bana Khuen-Héderváryja 1891. postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu i tu je dužnost obavljao do 1896., kad je morao demisionirati zbog studentskih nemira prigodom posjeta cara i kralja Franje Josipa I. Zagrebu. Provodi niz reformi u nastavi i tipološkoj izgradnji škola po suvremenim principima, uvodi tjelovježbu i pjevanje kao obvezne predmete. Osiguravši materijalno pokriće za dalekosežne projekte, osnovao je pedagoške institucije, obnovio velik broj crkava, među kojima se ističu obnova i pregradnja marijanskog svetišta u Mariji Bistrici, grkokatolička katedrala u Križevcima, saborna crkva u Pakracu, Zagrebačka

prvostolnica, sve prema Bolléovim nacrtima. Preuređuje Arheološki odjel Zemaljskog muzeja, gradi umjetničke atelijere iz kojih će se uz njegove praktične prijedloge razviti Viša škola za umjetnost i umjetni obrt, a iz nje Akademija likovnih umjetnosti. Izvan svog resora potaknuo je svojim vezama s arhitektom Helmerom dugo odgađanu izgradnju Zemaljskog narodnog kazališta. Uz niz reformi na Sveučilištu nabavlja 1913 sveska Springerove biblioteke iz povijesti umjetnosti i arheologije, biblioteku Nikole Zrinskog, za Arheološki odjel veliku numizmatičku zbirku i Nugentovu trsatsku zbirku antičke skulpture, podupire Maticu hrvatsku da izdaje prijevode grčkih, latinskih i novovjekih klasika. Svoja prosvjetna i umjetnička načela realizira u projektu za dekoraciju reprezentativnih prostorija u sjedištu svog Odjela u palači u Opatičkoj 10. Na tom je poslu angažirao Medovića i Bukovca i mlade darovite umjetnike Frangeša, Valdeca, Čikoša, Tišova, Ivekovića i Kovačevića uz majstore umjetničkog obrta. Likovni i dekorativni program zamišljen je kao iskaz klasične, humanističke i kršćanske kulture, idealizma i realizma u temelju prosvjetne politike na prijelomu stoljeća. Prema njegovoj ideji podignut je tada najveći kompleks školskih zgrada, tzv. Školski forum u Zagrebu s klasičnom i realnom gimnazijom, trgovačkom školom, gombaonom i aulom za izlaganje odljeva antičke skulpture. Za izgradnju nove Sveučilišne biblioteke kao član povjerenstva daje glas za Lubynskog, sudjeluje u koncepciji ikonografskog programa u dvoranama. Od 1905. predsjednik je Društva umjetnosti, koje iste godine osniva Modernu galeriju. Osim likovnih i arhitektonsko-urbanističkih zbivanja koje je od 1896. počeo sustavno pratiti, napose izložbe Društva umjetnosti, njegovi novinarsko-publicistički članci, što u dnevnom tisku što kao separati, obuhvaćaju aktualna politička pitanja i izazivaju najviše suprotstavljenih polemičkih tonova, među njima i njegovo pristupanje Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava J. Franka (1906.–1911.). Djelovao je i na književnom polju, prevodio Dantea i pisao o sv. Franji Asiškom. Kršnjavi je svojim organizacijskim sposobnostima te znanstvenim, umjetničkim, publicističkim i političkim djelovanjem obilježio jednu cijelu kulturnu epohu u Hrvatskoj.

Srijeda, 21. studenoga 2012.

9:00–9:30	SVEČANO OTVORENJE SKUPA POZDRAVNA RIJEČ
9:30–11:30 PRVA SJEDNICA	<p>LJUBOMIR ANTIĆ: Buntovnici i konformisti u hrvatskoj povijesti – slučaj Ise Kršnjavoga</p> <p>DINKO ŠOKČEVIĆ: Iso Kršnjavi i njegova slika Mađara</p> <p>BRANKO OSTAJMER: “Kako sam postao Magjaron” – tri godine u životu Izidora Kršnjavoga (1883.–1885.)</p> <p>MARKO VUKIČEVIĆ: Kršnjavi – Héderváry: politika i događaji</p> <p>ARIJANA KOLAK BOŠNJAK: Izidor Kršnjavi na hrvatskim saborima 1884.–1897.</p> <p>STJEPAN MATKOVIĆ: Izidor Kršnjavi i njegovi pogledi na preuređenje Austro-Ugarske Monarhije na početku 20. stoljeća</p> <p>ZLATKO MATIJEVIĆ: Izidor Kršnjavi i Starčevićeva hrvatska stranka prava (1906.–1911.)</p> <p>IVAN BULIĆ: Izidor Kršnjavi – promicatelj hrvatskih nacionalnih interesa</p> <p>JURE KRIŠTO: Pokušaj utjecanja Kršnjavoga na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske aneksije</p> <p>ZDRAVKA ZLODI: Slavenski dodiri i utjecaji u životu i radu Izidora Kršnjavog</p>
11:30–12:00	PREDAH
12:00–13:00 NASTAVAK IZLAGANJA	<p>ZORAN GRIJAK: Korespondencija Kršnjavi – Strossmayer kao povijesno svjedočanstvo, kronologija velikih kulturnih preguča i hommage jednom životnom opusu (1875.–1884.)</p> <p>LJERKA DULIBIĆ – IVA PASINI TRŽEC: Izidor Kršnjavi – prvi kustos Strossmayerove galerije starih majstora HAZU</p> <p>JOSIPA ALVIŽ – JASMINA NESTIĆ: Izidor Kršnjavi i počeci studija povijesti umjetnosti u Hrvatskoj</p> <p>IRENA KRAŠEVAC: Iso Kršnjavi i Springerova knjižnica za Sveučilišnu biblioteku</p> <p>LIBUŠE JIRSAK: Dva muzeja, kućna industrija i nekoliko citata: Izidor Kršnjavi i Alois Riegl</p>
13:00–14:30	ODMOR
14:30–16:30 DRUGA SJEDNICA	<p>ANĐELKA GALIĆ: Izidor Kršnjavi i Muzej za umjetnost i obrt</p> <p>ANDREJA DER-HAZARIJAN VUKIĆ – JASENKA FERBER BOGDAN – DARIJA ALUJEVIĆ: Ostavština Izidora Kršnjavog u Arhivu za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti</p> <p>IVANA JANKOVIĆ: Slike Ise Kršnjavoga iz Zbirke Benko Horvat u Muzeju suvremene umjetnosti</p> <p>SILVIJA LUČEVNJAK: Memorija Izidora Kršnjavog u rodnim Našicama</p> <p>MARINA BREGOVAC PISK: Izidor Kršnjavi i Ferdinand Quiquerez</p> <p>ENES QUIEN: Odnos Ise Kršnjavoga s kiparom Rudolfom Valdecom</p> <p>IVAN MIRNIK: Izidor Kršnjavi i Ivo Kerdić</p> <p>SANDI BULIMBAŠIĆ: Iso Kršnjavi i Društvo hrvatskih umjetnika “Medulić”</p> <p>DALIBOR PRANČEVIĆ: Iso Kršnjavi i Ivan Meštrović – biografska ukrštanja</p> <p>SANJA ŽAJA VRBICA: Izidor Kršnjavi i slikar Marko Rašica</p>
16:30–17:00	RASPRAVA

Četvrtak, 22. studenoga 2012.

<p>10:00 – 11:30 TREĆA SJEDNICA</p>	<p>DRAGAN DAMJANOVIĆ: Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj JASNA GALJER: Kršnjavi i Graditeljski odjel Obrtne škole DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ: Zagreb Ise Kršnjavog – od panorame do detalja, racionalno shvaćanje arhitekture ZLATKO JURIĆ – MARKO ŠPIKIĆ – FRANKO ČORIĆ: O odnosima Kršnjavog i Viktora Kovačića na početku 20. stoljeća ŽARKO ŠPANIČEK: Kršnjavi i konzervatorski rad na zaštiti tradicijske graditeljske baštine SANJA LONČAR: Iso Kršnjavi i narodni stil u arhitekturi KREŠIMIR GALOVIĆ: Izidor Kršnjavi i prva hrvatska moderna – kritička razmatranja</p>
<p>11:30 – 12:00</p>	<p>PREDAH</p>
<p>12:00 – 13:00 NASTAVAK IZLAGANJA</p>	<p>TAMARA TVRTKOVIĆ: Antički svijet Ise Kršnjavog MISLAV GREGL: (Ne)ostvarene koncepcije Izidora Kršnjavog o uređenju palače u Opatičkoj 10 PETAR PRELOG: Kršnjavi kao oblikovatelj nacionalnog identiteta PETRA SENJANOVIĆ: Iso Kršnjavi – temelji za razvoj hrvatskoga simbolizma DAJANA VLAISAVLJEVIĆ: Minhensko školovanje i talijanska putovanja Ise Kršnjavog VESNA RAPO: Iso Kršnjavi – inicijator izložbenih projekata druge polovine 19. stoljeća</p>
<p>13:00 – 14:30</p>	<p>ODMOR</p>
<p>14:30 – 16:00 ČETVRTA SJEDNICA</p>	<p>IVANA RONČEVIĆ ELEZOVIĆ: Izidor Kršnjavi i putovanje u Italiju ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ: Izidor Kršnjavi i Nugentova zbirka rimskih figuralnih kamenih spomenika u Arheološkom muzeju u Zagrebu i Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci MAGDALENA MIHALINEC: Izidor Kršnjavi – inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma MARIJA TONKOVIĆ: Iso Kršnjavi i fotografija TIHANA PETROVIĆ LEŠ: Kršnjavi i organizirano kućno rukotvorstvo u Hrvatskoj TATJANA KABAČ – SANJA ZADRO: Pogledi Ise Kršnjavog na razvoj hrvatske umjetnosti. Usporedba tekstova “Die kroatische Kunst” i “Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba” IVAN VIDEN: Umjetnost i/ili diktatura: kritičar Kosta Strajnić prema Izidoru Kršnjavome</p>
<p>16:00 – 16:30</p>	<p>RASPRAVA</p>

Petak, 23. studenoga 2012.

<p>10:00 – 12:00 PETA SJEDNICA</p>	<p>DUNJA SEITER-ŠVERKO: Ostavština Izidora Kršnjavog u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu KATICA ČORKALO JEMRIĆ: Književnik Iso Kršnjavi između umjetnosti i publicistike PERICA VUJIĆ: Listovi iz Slavonije Izidora Kršnjavog kao izvor za lokalnu povijest VLASTA ŠVOGER: Izidor Kršnjavi u listovima na njemačkom jeziku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće KATARINA LUKAVEČKI – Marija Barović: Odnos naručitelja Ise Kršnjavoga prema slikaru Mirku Račkome na primjeru ilustracija prijevoda Božanstvene komedije objavljenog 1909.–1915. DUNJA MODRIĆ-BLIVAJŠ: Izidor Kršnjavi – reformator hrvatskog školstva LIDIJA BUTKOVIĆ MIĆIN: Iso Kršnjavi i školstvo riječke regije: Kraljevska velika gimnazija na Sušaku i Kraljevska nautička škola u Bakru ANA PASTUOVIĆ – ŽARKA VUJIĆ: Pogled na djelovanje Izidora Kršnjavog u svjetlu odnosa s javnošću DANIEL PATAFTA: Izidor Kršnjavi, Štefa Iskra i hrvatski franjevci DUBRAVKA PEIĆ ČALDAROVIĆ: Štefa Iskra Kršnjavi – književnica Iva Rod i supruga “velikog utemeljitelja”</p>
<p>12:00 – 12:30</p>	<p>PREDAH</p>
<p>12:30 – 13:00</p>	<p>TOMISLAV KRŠNJAVA: Hommage velikom pretku BERNARDA CESAR / UBU – UDRUGA BIVŠIH UČENIKA ŠKOLE PRIMIJENJENE UMJETNOSTI I DIZAJNA: Što su nama Iso Kršnjavi i Herman Bollé? 130 godina Škole (1882.–2012.)</p>
<p>13:30 – 14:00</p>	<p>ZAKLJUČNA RASPRAVA</p>

Sažeci izlaganja
(abecednim redom)

Izidor Kršnjavi i počeci studija povijesti umjetnosti u Hrvatskoj

U dokumentima ostavštine Izidora Kršnjavog, pohranjenima u nekoliko zagrebačkih arhiva i institucija, razni istraživači iščitali su mnoštvo podataka kojima se oblikovala slika njegove političke karijere te objasnio njegov veliki udio u stvaranju ondašnje hrvatske kulturne i umjetničke baštine. Iz istih izvora, iako u dosta manjoj mjeri s obzirom na navedene kategorije, može se rekonstruirati njegov pedagoški i profesorski rad. Nastava povijesti umjetnosti na današnjem Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu započela je predavanjima i profesurom Kršnjavoga 1878. godine. Zaslugom istraživača koji su se bavili tim segmentom njegova rada razjašnjeni su detalji oko njegova profesorskog imenovanja i uzora, koje nalazi posebice u bečkom modelu studija povijesti umjetnosti i profesoru Rudolfu Eitelbergeru. Upravo na pedagoški segment njegove djelatnosti usmjereno je i ovo izlaganje. Naglasak je stavljen na njegova predavanja, posebice ona neobjavljena – kao što su *Povijest kulture u dobi renaissance*, *O grčkoj nastavi*, *O esteticima*, *O secesiji* i druga – koja je održao na Katedri za povijest umjetnosti zagrebačkog Sveučilišta. Iz zabilježki i dokumenata Kršnjavoga saznajemo o njegovoj nastavnoj djelatnosti, “znanstvenim i umjetničkim ekskurzijama” koje je priređivao za svoje slušače, o njegovim razmatranjima o školstvu i zalaganju za uporabu novih tehnologija u svrhu populariziranja znanosti i umjetnosti. Sve izloženo vrijedno je svjedočanstvo o počecima nastave povijesti umjetnosti u Hrvatskoj te stoji kao temelj njezina daljnjeg razvoja i grananja.

Buntovnici i konformisti u hrvatskoj povijesti – slučaj Ise Kršnjavoga

U zajednicama u kojima se kroz povijest nalazila, Hrvatska je uvijek bila u podređenom položaju. Stoga je sudjelovanje u političkom životu Hrvatima uvijek bio veliki izazov. U slučaju da su ga prihvatili, našli bi se pred dvojmom: nastupati u skladu s vlastitim uvjerenjem ili se prilagoditi prilikama. U prvom slučaju to je – zbog odnosa moći – značilo siguran neuspjeh. U drugom je pak postojala mogućnost postizanja određenog cilja. Zašto je između tih dvaju pristupa politici većina birala onaj koji nije donosio uspjeh? Zato što je, iskompleksirana trajnim strahom za puku opstojnost, hrvatska javnost relativizirala uspjehe/pobjede i neuspjehe/poraze. Suradnja s režimom, za koji se vjerovalo da ide samo za tim da nas izigra, tumačila se isključivo kao djelovanje *pro domo sua*, dakle kao izdaja općeg dobra. Stoga se percipirala kao moralni poraz i kad je donosila neke uspjehe. Neuspjeh pak zbog odbijanja suradnje s režimom doživljavao se kao moralna pobjeda. Zato se uspješne odbacivalo s gnušanjem, a neuspješne slavilo kao heroje. S tragičnim herojima, hrvatska se povijest može čitati i kao svojevrzni martirologij. Politika kao “umijeće mogućeg” sporo će se probijati kroz bespuća “hrvatske zbiljnosti”. *Moralisti* će dugo prevladavati nad “realistima”. Politika kao *pragma* ustupat će pred politikom kao medijem u kojem je bitan sklad “misli, riječi i djela”. “Skresati otvoreno u lice”, udariti “šakom o stol”, igrati “otvorenim kartama” i doživjeti poraz, pa i tragediju (osobnu i nacionalnu), značilo je biti heroj; prilagoditi se prilikama i iz suradnje s “režimom” izvući ma koliku korist za zajedničko dobro značilo je biti izdajica. Dugotrajan pristup politici stvorila je određeni politički mentalitet bez čije je raščlambе teško sagledati životni put Ise Kršnjavoga.

Izidor Kršnjavi i Ferdinand Quiquerez

Iako su se zacijelo susretali na klasama slikanja profesora Alexandra Wagnera na minhenskoj Akademiji, životni putovi Izidora Kršnjavoga i Ferdinanda Quiquereza prvi su se put ozbiljnije isprepleli u vrijeme njihova boravka u Italiji tijekom jeseni 1873. godine. Do iduće su godine dosta vremena proveli zajedno u Rimu, Napulju, Sorrentu i posjećujući Pompeje. O njihovim zajedničkim danima svjedoče sačuvane crtanke – Kršnjavijeve u Arhivu za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Quiquerezove u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Nakon tog sretnog i kreativnog razdoblja dvojica vršnjaka (oba su rođena 1845. godine) krenula su različitim životnim putovima. Kršnjavi je ubrzano napredovao do profesure na zagrebačkom Sveučilištu i potom mjesta predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, dok je Quiquerez, poučavajući crtanje kao suplent na zagrebačkoj realci, tijekom godina izgubio zanos perspektivnog mladog slikara i pretvorio se u slabo plaćenog slikara povijesnih kompozicija po kojima je najčešće pamćen. Godine 1878. na 1879., uoči velikog potresa, Quiquerez je na prijedlog Kršnjavog prema vladinoj narudžbi izradio veliki akvarelirani nacrt svoda ljetnog refektorija pavlinskog samostana u Lepoglavi, zajedno s kopijama girlanda voća i triju trolisnih medaljona s prizorima iz života sv. Pavla Pustinjaka. Čini se da je to bila posljednja (i jedina) potpora u obliku službene narudžbe koju je Kršnjavi pružio Quiquerezu. Godinu dana prije smrti Quiquerez je, živeći u bijedi i oskudici, dvaput portretirao nekadašnjeg sudruga, Izidora Kršnjavoga, moćnoga odjelnog predstojnika. Umro je 1893. godine, malen i zanemaren u svojem vremenu i prostoru, i danas ga, osim po djelima historijskog slikarstva, pamtimo prije svega po iznimnim djelima *Porta Terraferma* i *Obala Tibra*. Kršnjavi ostao je zapamćen kao iznimna ličnost koja je obilježila i umnogome oblikovala kulturni život Hrvatske posljednje četvrtine 19. stoljeća, a tek izrijetka i kao slikar.

Izidor Kršnjavi – promicatelj hrvatskih nacionalnih interesa

U godinama koje su prethodile Prvom svjetskom ratu, kao i tijekom ratnog razdoblja, na hrvatskoj političkoj i društvenoj sceni bilo je skupina i političara koji su se nastojali oduprijeti već stvorenoj političkoj prevlasti srpske manjine u Hrvatskoj, izraženoj preko Hrvatsko-srpske koalicije. Posebno mjesto među njima zauzima Izidor Kršnjavi. Rano je shvatio kojom su se zakonskom regulativom i političkom praksom koristili, ponajprije izbornom geometrijom. Njome su osiguravali izborne rezultate i podjelu mandata. Zbog toga su i za hrvatsku državopravnu budućnost iznimno važni saborski izbori 1913., provedeni tom metodologijom. Kršnjavi je pokušao utjecati na njezinu promjenu, a Srbi u Hrvatskoj shvatili su opasnost te odgovarali krilaticom: “Zviždim ja na željezničarsku pragmatiku, samo neka mi Iso Kršnjavi ne pravi izbornu reformu”. Unatoč tome što prijedlog izmjene izborne geometrije nije prihvaćen, Kršnjavi je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije nastojao utjecati na reorganizaciju hrvatske političke scene u skladu s interesima većinskoga hrvatskog naroda.

Iso Kršnjavi i Društvo hrvatskih umjetnika “Medulić”

Osnivanje Društva hrvatskih umjetnika “Medulić” prvi je ozbiljniji raskol na hrvatskoj umjetničkoj sceni koja je do tada bila prilično jedinstvena i okupljena u Društvu umjetnosti na čelu s Isom Kršnjavim. Za razliku od konzervativnog i apolitičnog Društva umjetnosti, medulićevci sa školovanja u inozemstvu donose postulate moderne, a osim zaštite staleških interesa svojih članova, njihov je program imao i jasno određen politički cilj – suprotstavljanje politici Austro-Ugarske Monarhije i južnoslavenska ideologija. Za Kršnjavoga je, sukladno njegovim oportunističkim opredjeljenjima, zagrebocentrizmu i neprihvatanju nove umjetnosti, osnivanje “Medulića” značilo separatizam i prijetnju kulturnom i političkom jedinstvu Hrvatske. “Nacionalni” stil medulićevaca s tematskim uporištem u junačkoj narodnoj pjesmi bio mu je ideološki i umjetnički neprihvatljiv. Temeljem istraživanja onodobnog tiska i arhivske građe, u izlaganju će biti predstavljeni stavovi Kršnjavoga prema pojedinim ključnim zbivanjima u povijesti Društva “Medulić”: Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi u Splitu, natječaju za spomenik Strossmayeru, Izložbi Meštrović — Rački, izložbi *Nejunačkom vremenu u prkos* te izlaganju medulićevaca u Paviljonu Kraljevine Srbije na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine. Posebna pozornost posvetit će se do sada neobjavljenoj arhivskoj građi – njegovim nedovršenim bilješkama o izložbi *Nejunačkom vremenu u prkos* i izvješću banu Tomašiću u kojemu mu podnosi zaključke sa sjednice Društva umjetnosti o (ne)izlaganju hrvatskih umjetnika u Rimu, oštro optuživši dalmatinske umjetnike. Završetak Prvoga svjetskog rata i osnutak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca označili su kraj vladavine Izidora Kršnjavoga na čelu Društva umjetnosti, a važne pozicije u novom ustrojstvu umjetničkog života zauzimaju upravo medulićevci.

Iso Kršnjavi i školstvo riječke regije: Kraljevska velika gimnazija na Sušaku i Kraljevska nautička škola u Bakru

Obnašajući funkciju predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu u relativno kratkom mandatu (1891.–1896.), Iso Kršnjavi ostao je zapamćen kao jedan od rijetkih političara s jasnom vizijom poboljšanja hrvatskog obrazovnog standarda te diplomatskom sposobnošću da u nezavidnim političkim prilikama produktivno organizira rad svog ministarstva te osigura financijska sredstva za realizaciju zacrtanih reformi. Njegova diplomatska vještina pokazala se osobito korisnom kad je bilo u pitanju školstvo šireg riječkog područja, gdje su mađarski političko-gospodarski interesi bili stalna prijetnja očuvanju hrvatskog identiteta i kontinuiteta školske nastave na hrvatskom jeziku. Tako je zahvaljujući političkoj snalazljivosti Kršnjavoga i njegovu utjecaju kod bana Khuen-Héderváryja pokrenuta izgradnja reprezentativne neorenesansne zgrade Kraljevske velike gimnazije na Sušaku (1893./94.–1896.), složenog urbanističko-arhitektonskog zadatka povjerenog lajpciškom arhitektonskom uredu Ludwig & Hüllsner, projektantima i zagrebačke Velike gimnazije (Školskog foruma). Dislociranjem hrvatske gimnazije iz Rijeke u susjednu općinu Trsat ostvareno je snažno uporište hrvatskog identiteta kao konkurencija promađarskim obrazovnim institucijama. Zgrada gimnazije danas je zaštićeni spomenik kulture te jedna od najimpozantnijih i najvrednijih historicističkih gradnji riječke regije. Sukladna težnja da hrvatsko školstvo ne zaostane za mađarskim Kršnjavog je vodila i prilikom reorganizacije Kraljevske nautičke škole u Bakru, odnosno osuvremenjivanja školskog programa te pružanja materijalnih preduvjeta za njegovo izvođenje. Za njegova ministროvanja pokrenut je preustroj škole od četverogodišnje na sedmogodišnju (dovršen 1899./1900.), a poseban dokaz njegove svestrانosti i prepoznavanja obrazovnih potreba bila je kupnja jahte “Margita” (nazvana u čast grofice Khuen-Héderváry) u svrhu praktične nastave i znanstvenog istraživanja Jadrana, prvog broda te vrste na administrativno-političkom području Hrvatske. Iskazana briga Ise Kršnjavog za dostizanje suvremenih pedagoških standarda hrvatskih krajeva koji su graničili s corpus separatum, mađarskom Rijekom, čine ga iznimno pozitivnom figurom u povijesti ove regije posljednjeg desetljeća 19. stoljeća.

Književnik Iso Kršnjavi između umjetnosti i publicistike

U raspravi o književnim i rubnim književnim djelima Ise Kršnjavoga upozorava se na specifičnost njegova autorskoga pisma, izgrađenog u simbiozi umjetnosti i publicistike, imajući na umu da je pišući o umjetničkom obrtu i hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti napisao putopise *Listovi iz Slavonije* i *Iz Dalmacije*, a biografsku građu u romanima o sv. Franji Asiškome (*Božji vitez*, *Božji siromah*) prozeo autentičnim prizorima iz života talijanskih srednjovjekovnih gradova i poviješću nastanka crkvenih redova. Potkrijepljena i obilježena dokumentarnošću, subjektivna, autobiografska i memoarska (*Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*, *Autobiografija*, *Zapisci*, sv. 1-2), stilistika Ise Kršnjavoga ista svojstva, nešto prikrivenije, pokazuje i u dramama – u političkoj komediji *Polonyi – Strassnoff*, gdje se s pravaških pozicija obračunava s potpisnicima Riječke rezolucije, te u *Egejevu tornju*, gdje na simboličnoj razini tematizira osobni sukob s protivnicima rušenja Bakačeve kule i obnove zagrebačke katedrale. Angažiran pristup pojavama s potrebom da oblikuje javno mnijenje i utječe na društvene procese ostavit će trajan trag na književnome pismu Ise Kršnjavoga, posebice u polemičnom diskursu te tamo gdje su struka i erudicija u podlozi literarnoga teksta, a ipak će ga izvorna, snažna autorska strast učiniti osebjunim i zanimljivim piscem, iako mu to dosadašnja hrvatska književna kritika i povijest, ometana političkim razlozima, uglavnom nije priznala.

Iso Kršnjavi i arhitektura historicisma u Hrvatskoj

Ponajglavniji zakon historičkoga styla jest, da umjetnina bude na temelju tradicije izradjena, t. j. da se nesmije nikada smetnuti s uma temeljna misao, koja je umjetnini podlogom.

Iso Kršnjavi, *Oblici graditeljstva u starom vieku i glavna načela gradjevne ljepote*,
Zagreb, 1883.

Iako je tekstovima Olge Maruševski doprinos Ise Kršnjavog hrvatskom historicizmu uvelike obrađen, nisu u potpunosti istraženi svi aspekti njegova odnosa prema arhitekturi i njegova utjecaja na historicizam u Hrvatskoj. Cilj je ovoga izlaganja stoga osvrtno na neke manje poznate ili nepoznate tekstove Kršnjavoga koji osvjetljavaju njegovu ulogu u povijesti hrvatske arhitekture od sredine 1870-ih do početka 19. stoljeća. Živeći i školujući se u Beču i Münchenu, Kršnjavi usvaja odnos prema arhitekturi karakterističan za vrijeme visokoga historicizma. Snažan utjecaj na njega imaju ponajprije tekstovi suvremenih povjesničara i teoretičara arhitekture, Rudolfa Eitelbergera i Gottfrieda Sempera. Po povratku u Hrvatsku Kršnjavi počinje voditi borbu protiv dominacije lokalnih inženjera pri restauraciji starih i gradnji novih crkava, te pri projektiranju škola i drugih javnih zgrada, koje nastoji povjeriti školovanim arhitektima. Kako bi Hrvatskoj osigurao što bolji graditeljski kadar, potiče preseljenje arhitekta Hermana Bolléa u Zagreb, a s njime i skupine obrtnika/umjetnika sposobnih realizirati njegove zadatke. Nastojanja Kršnjavoga poklopila su se s vremenom kada se u Hrvatsku vraća cijela generacija akademski obrazovanih arhitekata (Janko Josip Grahor, Josip Vancaš, Martin Pilar, Janko Holjac i dr.), što mu je postupno omogućilo realizaciju i nekih od najambicioznijih težnji. U hrvatski historicizam Kršnjavi unosi novi pogled na arhitektonske stilove. Uvodi tako srednjoeuropske stavove o gotici kao najprikladnijem stilu na polju sakralne arhitekture za katolike i evangelike. Ponajprije zahvaljujući njegovim uputama, Bollé razvija svoju specifičnu inačicu

neobizantskog stila. Snažno je utjecao i na uvođenje viših standarda u stambenoj i javnoj arhitekturi, za koje je preferirao odabir talijanske i njemačke renesanse. Obnova Zagreba nakon potresa pružila mu je priliku da ostvari svoje ideje u onodobnu zagrebačku arhitekturu, što mu je pak olakšalo povezivanje s privrednom i političkom elitom grada i države. Najprije u svojstvu jedinoga školovanog hrvatskog povjesničara umjetnosti, pa potom kao zastupnik u hrvatskom Saboru, vijećnik gradske skupštine te naposljetku predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade, Kršnjavi je uspio preobraziti hrvatsku arhitekturu i unijeti u nju do tada neviđeni stupanj kvalitete.

Ostavština Izidora Kršnjavog u Arhivu za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

U Arhivu za likovne umjetnosti čuva se osobna ostavština Izidora Kršnjavog, otkupljena 1974. od Mirka Profete. Taj arhivski fond sadrži osobne dokumente (svjedodžbe, iskaznice), službenu i osobnu korespondenciju, originalne rukopise (skice za autobiografiju, prijevodi, članci, predavanja), crtaće blokove iz vremena školovanja na minhenskoj Akademiji (1870.–1877.), osobne fotografije i fotografije njegovih umjetničkih radova te skice za fresku franjevačke crkve u Zagrebu. Ta građa od izvorne arhivske vrijednosti pruža još jedan mogući aspekt rekonstrukcije njegova života, društvenog angažmana i umjetničkog djelovanja. Prilikom obilježavanja 85. godišnjice smrti Izidora Kršnjavog Arhiv za likovne umjetnosti prezentirat će, uz kratki pregled cjelokupne ostavštine, njezine manje poznate i dosad neobjavljene dijelove.

Izidor Kršnjavi – prvi kustos Strossmayerove galerije starih majstora HAZU

Izidor Kršnjavi imenovan je prvim kustosom i ravnateljem Strossmayerove galerije 29. ožujka 1883. na razdoblje od pet godina. Već i prije službenoga imenovanja aktivno je sudjelovao u promišljanjima o smještanju zbirke biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Zagreb i arhitektonskom programu nove zgrade. Osim u odabir lokacije zgrade za Galeriju bio je aktivno uključen u sve etape gradnje, od prvih projekata do izvedbe. Kontinuirano je iznosio svoje kritike nacрта, s estetskoga i funkcionalnoga stajališta, a posebno je budno pratio uređenje galerijskih prostora, pri čemu ne propušta priliku informirati se o suvremenim rješenjima s ravnateljima najznačajnijih austrijskih i njemačkih zbirki i tadašnjim vodećim povjesničarima umjetnosti. Također je bio osobno angažiran u poslovima pakiranja i transporta umjetnina iz Đakova u Zagreb te njihova razmještanja u galerijskim dvoranama. Budući da, nažalost, nisu sačuvane ni fotografije niti nacrti njegova postava, o njegovim muzejskim principima saznajemo posredno preko njegovih vlastitih tekstova i kritika, a ta saznanja upotpunjujemo arhivskim istraživanjem korespondencije Izidora Kršnjavoga, ponajviše s biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom i Franjom Račkim, sačuvane u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Analiza izvora obuhvaća razdoblje od početaka intenzivnoga druženja Kršnjavoga s biskupom Strossmayerom preko razdoblja njegova upravljanja Strossmayerovom galerijom do razrješenja s upraviteljske dužnosti kako bi se rasvijetlila uloga Kršnjavoga u oblikovanju biskupove zbirke i njezinu predstavljanju javnosti.

Izidor Kršnjavi i Muzej za umjetnost i obrt

Ustrajno zauzimanje Kršnjavoga za osnivanje Muzeja za umjetnost može se pratiti već cijelo jedno desetljeće prije utemeljenja te institucije (1880.) i neodvojivo je od njegova djelovanja u Društvu umjetnosti. Osnova njegove zamisli o muzeju naznačena je već u pravilima Društva koja je izradio 1870. godine. U Društvu je Kršnjavi našao najprikladniji okvir za sustavno djelovanje na zasnivanju “umjetno-obrtnog muzeja”, moralnu i materijalnu potporu i, konačno, mogućnost za oživotvorenje svoje zamisli. Kada je na svojoj konstituirajućoj sjednici 1879. godine Društvo donijelo odluku o osnivanju Muzeja za umjetnost i obrt, jezgra njegova fundusa već je bila formirana: 1875. godine Kršnjavi je sudjelovao u odabiru prvih predmeta za budući muzej, nabavljenih zahvaljujući donaciji biskupa Strossmayera. Prema Statutu i osnovi Muzeja, koju je Kršnjavi izradio 1879. slijedeći model bečkog Muzeja za umjetnost i industriju, strategija djelovanja Muzeja zasnivala se na novom vrednovanju tradicionalnih vrijednosti obrta i čuvanju kulturno-povijesne i umjetničke baštine u cjelini. Kako bi se ostvario kompleksan program, koji je uključivao didaktičku, estetičku i prosvjetiteljsku ulogu Muzeja, kao i cjelovita vizija kulturnog preporoda kroz spregu praktičnog i teorijskog djelovanja, uz Muzej je 1882. godine osnovana i Obrtna škola. Svojom znalačkom osnovom, pokroviteljskim djelovanjem i promišljenom sakupljačkom politikom u vrijeme dok je obnašao dužnosti tajnika Društva umjetnosti i prvog ravnatelja Muzeja, Izidor Kršnjavi je, sukladno svojoj kasnijoj krilatici o kulturi kao *jakom i sjajnom štitu u borbi za opstanak naroda*, utemeljio i dugoročno odredio smjernice djelovanja jedne od vodećih baštinskih ustanova u Hrvatskoj i tako stvorio važno uporište nacionalnog kulturnog identiteta.

Izidor Kršnjavi i prva hrvatska moderna – kritička razmatranja

Vrijeme od 1895. do 1915. ključno je za razvoj hrvatskoga modernog društva. Iako za to vrijeme njegovi protagonisti i kasniji tumači koriste čitav niz naziva – “secesija”, “dekadencija”, “fin de siècle” – terminološki ga pobliže možemo nazvati i razdobljem prve hrvatske moderne. Riječ je o relativno kratkom razdoblju, koje se u očima javnosti jednoznačno tumači kroz prizmu edipovskog sukoba “starih” i “mladih”. Kao jedno od ključnih pitanja nameće se uloga toga, uvjetno rečeno, generacijskog sukoba u razvoju hrvatskog društva tijekom dvadesetog stoljeća, odnosno njegova značenja gledanog kroz prizmu prijelaza stoljeća. Razvojem gradova i građanskog sloja stvorena je mogućnost dubljih društvenih promjena, a time i razvoja kulture. Vodeću je ulogu u tom procesu odigralo utemeljenje nekoliko institucija od nacionalnog značenja, na prvom mjestu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Sveučilišta, odnosno troje ključnih protagonista koji se uz njih vezuju: Juraj Strossmayer, Franjo Rački i Izidor Kršnjavi nesumnjivo su bili zamašnjaci ključnih događaja u društveno-kulturnom životu Hrvatske na prijelazu stoljeća. U jednom trenutku, međutim, njihove će snažne osobnosti postati teškim utezima upravo razvoju koji su sami potaknuli. Započevši svoj uspon sedamdesetih godina 19. stoljeća, Kršnjavi je već na samom početku karijere vrlo jasno odredio i glavne ciljeve svoga djelovanja. Jedna od ključnih ideja vodilja bila je ideja stvaranja hrvatske nacionalne umjetnosti, kojom je bio blizak Markovićevoj tezi o nacionalnim estetikama, odnosno mišljenju kako različiti narodi imaju “svoja utvrđena estetička pravila” i “svoj estetički ukus”. Na određivanju temeljnih ciljeva razvoja hrvatske kulture Kršnjavi je intenzivno radio između 1873. i 1875., tijekom studijskog boravka u Rimu. Osnivanje katedre za povijest umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu, osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt i s njim pripojene Obrtne škole te djelovanje Društva umjetnosti tri su osnovne točke na kojima će se zasnivati cjelokupna kulturna politika Kršnjavog nakon povratka u Zagreb.

Vrhunac karijere imenovanje je Kršnjavoga predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.). Na tom je položaju ostao do 1896., i u tom kratkom razdoblju u potpunosti je preobrazio i modernizirao društveno-kulturni život u Hrvatskoj. U tom je kontekstu osobito važno sagledavanje uloge Izidora Kršnjavog u razvoju hrvatske moderne. Iako to pitanje nosi čitav niz kontroverzi, nužno je ukazati na činjenicu da je upravo Kršnjavi svojim djelovanjem postavio temelje razvoja hrvatske moderne umjetnosti i teoretske misli, zadavši temeljne smjernice razvoja hrvatskog društva tijekom čitavog 20. stoljeća.

Kršnjavi i Graditeljski odjel Obrtne škole

Polazeći od ključne uloge Ise Kršnjavoga u osnivanju Obrtne škole kao jednog od njegovih najvećih utemeljiteljskih projekata, razmatra se značenje Graditeljskog odjela Obrtne škole u promoviranju moderne arhitekture. Kršnjavijeva distanciranost i negativni kritički stavovi prema novim pojavama u arhitekturi u dosadašnjim su istraživanjima obilno zastupljeni, dok je zanimanje za njegov udio u artikuliranju odnosa tradicije i moderne gotovo u cijelosti izostalo. Stoga se koncept nastavnog programa Graditeljskog odjela zagrebačke Obrtne škole analizira s obzirom na okolnosti koje u Austro-Ugarskoj Monarhiji određuje reforma umjetničkog obrazovnog sustava i novo shvaćanje oblikovanja, što dovodi do procvata kulturne produkcije. Težište je na razdoblju od osnivanja Tečaja za obrazovanje graditelja u sastavu Obrtne škole 1892. do osnivanja Tehničke visoke škole u Zagrebu 1919. godine. Tada u nastavnom programu sudjeluju brojni značajni arhitekti i umjetnici, a polaznici Graditeljskog odjela su, između ostalih, Viktor Kovačić, Vjekoslav Bastl, Aladar Baranyai, Dioniz Sunko, Rudolf Lubynski, Srećko Flörschutz, Edo Schön i niz drugih koji su, iako su po završetku školovanja stjecali naziv graditelja, postali najistaknutiji predstavnici nove hrvatske arhitekture. Cilj je rasvijetliti ulogu koju je u koncipiranju nastavnog programa Graditeljskog odjela Obrtne škole kao liberalno strukturiranog edukativnog modela imao Iso Kršnjavi, kako bi se ukazalo na značenje i vrijednost njegova djelovanja u kontekstu transponiranja ideja, ideologije i programatskih osnova reforme umjetničkog obrta i njihove dosege u hrvatskoj sredini.

(Ne)ostvarene koncepcije Izidora Kršnjavog o uređenju palače u Opatičkoj 10

Iako je Izidor Kršnjavi kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu utisnuo nesumnjivo najjači pečat uređenju palače u Opatičkoj 10, postoje značajne razlike između njegovih izvornih zamisli i konačne realizacije. To je razumljivo kad se uzmu u obzir dugotrajnost uređivanja zgrade, promjene političkih okolnosti do kojih je u međuvremenu dolazilo te njegov odlazak s mjesta predstojnika 1896., znatno prije dovršetka uređenja zgrade. Tako primjerice krajnji izbor slika u Zlatnoj dvorani odražava prevagu događaja iz političke povijesti, dok je Kršnjavi namjeravao više pozornosti posvetiti temama iz kulturne povijesti. Stoga je cilj ovog izlaganja preispitati u kojoj se mjeri realizirani izgled reprezentativnih prostora u zgradi (*Zlatna dvorana, Pompejanska dvorana, Renesansna soba, Stubište Muza*) poklapa s izvornim koncepcijama Kršnjavog, odnosno koliko se od njih razlikuje, te koliko su uspješno posredovane političke i kulturne poruke koje je Kršnjavi želio poslati izborom tema za slike, reljefe i freske i njihovom izvedbom.

Korespondencija Kršnjavi – Strossmayer kao povijesno svjedočanstvo, kronologija velikih kulturnih pregnuća i *hommage* jednom životnom opusu (1875.–1884.)

Rukopisna ostavština Izidora Kršnjavoga i Josipa Jurja Strossmayera u svojim je bitnim segmentima ostala neobjavljena, a njezini pojedini dijelovi znanstvenoj su javnosti sve do danas ostali nepoznati, o čemu napose svjedoči odjek njihova objavljivanja u posljednje vrijeme, kada se u stručnim krugovima ponovo aktualizira zanimanje za Kršnjavoga. Istraživači odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga složni su u ocjeni da su njihovi odnosi u početku bili vrlo bliski i u pravom smislu riječi prijateljski. Također su suglasni u tome da je Strossmayer postavio temelje radu Kršnjavoga i da je njihovo intelektualno i političko obzorje uvelike nadmašivalo granice sredine u kojoj su djelovali. S druge strane ta im je sredina, kao osobama koje su od početka svoga djelovanja imale za cilj ostvarenje ambicioznoga programa, težila nametnuti granice djelovanja. Upravo u tome, odnosno u pokušaju nadilaženja postojećih ograničenja u postizanju viših kulturnih standarda, leži i glavni uzrok kasnijega sukoba, jer će se Kršnjavi na tom putu 1884. odvojiti od Strossmayera i vezati za bana Károlyja (Dragutina) Khuen-Héderváryja te time ugroziti desetljećima dugo prijateljstvo. U svojim dosadašnjim istraživanjima odnosa između Strossmayera i Kršnjavoga koncentrirao sam se na literaturu, biografske zapise Kršnjavoga, Strossmayerovu korespondenciju s Kršnjavim te na dio memoarske rukopisne ostavštine I. Kršnjavoga, koja predstavlja pokušaj pisanja Strossmayerova životopisa, što sve pruža pouzdanu osnovu za rekonstrukciju njihovih odnosa i zadaća na čijem su ostvarenju djelovali težeći stvoriti institucije za kulturnu i znanstvenu emancipaciju Hrvatske, a napose Zagreba, kao glavnoga grada, od drugih središta Austro-Ugarske Monarhije i šire. Svrha je ocrtati odnose između tih dviju istaknutih osoba hrvatske političke i kulturne povijesti, ali također upozoriti na relevantnost spomenute korespondencije za proširivanje spoznaja o političkim prilikama u kojima su djelovali i shvaćanje utjecaja širega europskog kulturnog, povijesnog i društvenog konteksta na oblikovanje njihovih uvjerenja i usmjeravanje njihova djelovanja.

Slike Ise Kršnjavoga iz Zbirke Benko Horvat u Muzeju suvremene umjetnosti

Ovo izlaganje bavi se slikarskim djelima Ise Kršnjavoga koja se nalaze na pohrani u Zbirci Benko Horvat u sklopu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu. Građa iz pohrane pokazuje raznolikost uporabe izražajnih sredstava Izidora Kršnjavoga – od studija i kopija starih majstora u tehnici ulja, preko pastela, crteža i bakropisa do fotografija – ali isto tako ukazuje i na različite dosege te izražajne mogućnosti samoga autora, ovisno o razdoblju njihova nastanka. Problemom valorizacije ovih radova, posebice slikarskog opusa, bavila se nekolicina stručnjaka, uglavnom vanjskih suradnika Muzeja, među kojima treba spomenuti Darka Schneidera, Vladimiru Tartaglia-Kelemen te Grgu Gamulina. S obzirom na fokus interesa kustosa Muzeja suvremene umjetnosti, ovaj se opus rijetko ili sporadično obrađivao i izlagao, na prigodnim izlozbama prilikom obilježavanja godišnjice smrti ili rođenja Kršnjavoga. Preseljenjem Muzeja s nekadašnje gornjogradske adrese (Habdelićeva 2) u novu zgradu (Avenija Dubrovnik 17) omogućeni su bolji uvjeti za proučavanje Zbirke. Namjera je stoga učiniti ovu zanimljivu građu dostupnom stručnoj i široj javnosti te dati smjernice za daljnja istraživanja.

Dva muzeja, kućna industrija i nekoliko citata: Izidor Kršnjavi i Alois Riegl

U neobjavljenom radu *Aesthetische Probleme* iz 1917., pledoajeu protiv Worringerova *Priloga psihologiji stila* (*Abstraktion und Einfühlung*, 1908.), Kršnjavi je odao priznanje Aloisu Rieglu i njegovoj povijesnoumjetničkoj metodi. U tekstu je stao u “obranu” određenih Rieglovih teorijskih postulata, suvereno baratajući njegovom terminologijom i ekscerptima pojedinih djela. Kršnjavog i Riegla zajednički su interesi povezivali već kasnih 1880-ih. Ravnatelj pokrajinskoga Obrtnog muzeja i kustos Austrijskoga muzeja za umjetnost i industriju, centra za pitanja umjetničkog obrta čitave Monarhije, u svojim su radovima reflektirali o poslanju te ustanove i o temeljnim pozicijama struke. Kršnjavi je u navedenom razdoblju, na temelju vlastitih iskustava s terena i međunarodnih izložbi, revidirao svoje stavove o potrebi obnove i organizacije umjetničkog obrta koji su ga vodili u prvome desetljeću njegova javnog djelovanja u domovini. Na početku sveučilišne karijere, u svojim ranim radovima, Alois Riegl posezao je za rezultatima istraživanja Kršnjavog objavljenim u nekoliko članaka na njemačkom jeziku. Dijalog koji je ostvaren oko određenih tema ocrtava i Rieglovo pismo iz studenoga 1890., u kojem potvrđuje uvažavanje studija Kršnjavog, ali i intervenira u njegov pojmovnik vezan uz pučku umjetnost. Iz pisma doznajemo i da je Riegl uputio Kršnjavoga na suvremene teorije njemačkoga ekonomista Karla Büchera, prosljeđujući mu njegove tekstove. Ovaj će rad ukazati na višeslojnu povezanost duhovnog obzorja Kršnjavoga s generacijom predstavnika Bečke škole povijesti umjetnosti, koju je, kako pokazuje stručna literatura u posljednja tri desetljeća, najizazovnije i najpoticajnije zastupao upravo Alois Riegl.

O odnosima Kršnjavog i Viktora Kovačića na početku 20. stoljeća

U izlaganju će biti riječi o odnosima Ise Kršnjavoga i Viktora Kovačića, koji su početkom prošloga stoljeća razvili vrlo složen odnos. Kršnjavi je prošao put od prvoga profesora povijesti umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu do utemeljitelja kulturnih ustanova i predstojnika Odjela u Zemaljskoj vladi, tvrdeći da je napravio više nego svi predstojnici prije njega zajedno. Tako se koncem 19. stoljeća nametnuo kao glavni teoretičar, a Herman Bollé kao glavni praktičar historicističke estetike. Oko 1900. započele su konfrontacije. Viktor Kovačić i Vjekoslav Bastl vratili su se u Zagreb sa studija u klasi profesora Otta Wagnera. Bastl je ušao u poduzeće *Hönigsberg i Deutsch*, gdje je stvorio glavninu svojeg secesijskog opusa. Kovačić je u privatnoj praksi malo gradio, ali je zato objavio prvi programatski tekst u hrvatskoj arhitekturi – “Moderna arhitektura”. Josip Brunšmid i Vladimir Lunaček započeli su polemiku s Kršnjavim i Bolléom oko rušenja Bakačeve kule, koja se proširila na negativnu ocjenu stilske restauracije katedrale i oštru kritiku uklanjanja Vinkovićeva portala. Dok je u razdoblju historicizma bio vrlo aktivan, Kršnjavi je u protomoderni postao ogorčeni protivnik svakog noviteta, uključujući i novih, pomirljivih shvaćanja u zaštiti spomenika. Objavio je kritiku secesijskih zgrada i Bastlova projekta za crkvu Sv. Blaža. Napisao je osobni napad na V. Kovačića, koji se javio u raspravi o potrebi rušenja Bakačeve kule, palači Sabora i načinu izbora projektanta za crkvu Sv. Blaža. Kovačiću je od početka potporu pružao Lunaček. Nakon natječaja za Sv. Blaža i regulaciju Kaptola i okolice, Gjuro Szabo pridružio se borbi protiv starog naraštaja. Kovačića, Lunačeka i Szabu povezivao je senzibilitet naraštaja, koji se može odrediti kao protomodernistički. Lunaček je iznio prvi sraz s autoritetom, koji je prijetio onemogućavanjem bilo kakve promjene. Szabo je dovršio obračun s historicizmom, Kršnjavim i Bolléom. U izlaganju će se raspraviti i o percepciji tih rasprava u generaciji Ljube Babića i Miroslava Krležu.

Pogledi Ise Kršnjavog na razvoj hrvatske umjetnosti. Usporedba tekstova “Die kroatische Kunst” i “Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba”

U izlaganju se ukazuje na širinu pogleda Ise Kršnjavog na povijesni razvoj hrvatske umjetnosti i razlike u prezentaciji tematike s obzirom na krug čitatelja kojima su analizirani teorijski i povijesnoumjetnički radovi namijenjeni. Težište će dakle biti na analizi i usporedbi dvaju tekstova prvoga hrvatskog povjesničara umjetnosti, od kojih je jedan (“Die kroatische Kunst”) objavljen 1902. u Beču unutar publikacije *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, a drugi (“Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba”) u *Hrvatskom kolu* 1905. godine i namijenjen je prvenstveno hrvatskome čitateljstvu. U prvome od navedenih članaka težište je na prezentaciji hrvatske umjetnosti europskim čitateljima sustavnim izlaganjem njezina povijesnog razvoja sve do suvremenog doba, uz istodobno promoviranje hrvatskoga nacionalnog identiteta, dok je drugi članak obilježen premještanjem fokusa interesa na suvremenu hrvatsku umjetnost uz usporedbu s razdobljem stagnacije sredinom 19. stoljeća na razini čitave Austro-Ugarske Monarhije. Ponovno je situacija u Hrvatskoj razmatrana kao dio toga šireg konteksta uz naglašavanje njezinih osobitosti. Uz općenita razmatranja o okolnostima u kojima se na početku 20. stoljeća nalaze umjetnost i umjetnici u Hrvatskoj te teorijski interes za konkretne probleme umjetničke produkcije, prisutan je i naglašen dojam entuzijazma povezan s napretkom institucionalnih okvira obrazovanja mladih umjetnika i obrtnika, što se Kršnjavome čini sigurnim putem prema realizaciji ideje preporoda nacionalne umjetnosti, na čemu je intenzivno radio i tijekom svoje političke karijere. U obzir će se uzeti i potencijalna teorijska polazišta te utjecaji koji su formirali poglede Ise Kršnjavog na probleme stila te kvalitativnog vrednovanja pojedinih umjetničkih opusa.

Izidor Kršnjavi na hrvatskim saborima 1884.–1897.

U radu se prate govori Izidora Kršnjavog na zasjedanjima hrvatskog Sabora od 1884., kada je djelovao kao član vladine Narodne stranke. U Saboru je aktivno sudjelovao iznoseći stajališta o različitim pitanjima (gospodarska problematika, promjena saborskog poslovnika, povratak arhivskih spisa iz Budimpešte i dr.). Nakon što je postao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.) Kršnjavi se, iako prisustvuje saborskim sjednicama, rijetko uključuje u rasprave. Kao predstojnik nekoliko je puta raspravljao o pitanjima vezanim uz školstvo i o osnovi zakona o proračunu za 1896. godinu. U prvoj fazi saborskog djelovanja (do 1891.) Kršnjavi je raspravljao o različitim temama, dok se u drugoj ograničio uglavnom na teme koje su bile vezane uz njegovu funkciju odjelnog predstojnika.

Iso Kršnjavi i Springerova knjižnica za Sveučilišnu biblioteku

Za etabliranje i razvoj povijesti umjetnosti kao znanstvene discipline u drugoj polovini 19. stoljeća, važan je doprinos Antuna Springera (1825.–1891.) koji je djelovao na katedrama triju njemačkih sveučilišta, u Bonnu, Straßburgu i Leipzigu. Njegov priručnik *Handbuch der Kunstgeschichte* (1855., sedam izdanja do 1906.) i njegov doradeni nastavak *Grundriß der Kunstgeschichte* (1880., osam izdanja do 1929.) služio je kao temeljna literatura brojnim generacijama za studij povijesti umjetnosti na širem području njemačkog govornog područja i u zemaljama Srednje Europe. Premda je Iso Kršnjavi zagrebačku katedru pokrenuo po uzoru na bečku školu povijesti umjetnosti Rudolfa Eitelbergera, dobro je poznavo razvoj tada mlade discipline i na njemačkim sveučilišima i Springerov rad. Nakon njegove smrti, Kršnjavi nabavlja 1892. Springerovu knjižnicu za zagrebačku Sveučilišnu biblioteku (1193 sveska) s namjerom da osigura temeljnu literaturu za studij povijesti umjetnosti i arheologije. Izlaganje će pokušati objasniti Kršnjavijevu recepciju Springerove škole povijesti umjetnosti te značenje njegove knjižnice za profesionaliziranje studija povijesti umjetnosti na zagrebačkom Sveučilištu.

Pokušaj utjecanja Kršnjavoga na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske aneksije

U vrijeme priprema i ostvarenja aneksije Bosne i Hercegovine hrvatska je politika bila izložena jakim silnicama politike “novog kursa” u Dalmaciji, dolaska na vlast Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj i sličnih krupnih ili manje velikih pojedinosti, ali i interesima monarhijskih snaga. Iso Kršnjavi pokušao je utjecati na politiku koju su Hrvati vodili i na sukobljene strane u Hrvatskoj narodnoj zajednici, a to je značilo da se morao opredijeliti između politike nadbiskupa Josipa Stadlera i bosansko-hercegovačkih franjevaca. Pri tome treba voditi računa o ideologiji “novog kursa” i politici Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj. Zbog savezništva s hrvatskim Srbima Koalicija nije mogla poduprijeti antagonizme između Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini, niti ideju da bi se ta zemlja priključila Hrvatskoj. Umjesto toga Koalicija je zagovarala samostalnost Bosne i Hercegovine, što je bila i politika Srba u njoj. Dobar dio franjevaca priklonio se politici Koalicije i tako se još više odalečio od nadbiskupa Stadlera. Na temelju korespondencije između Kršnjavog te nekih uglednih bosansko-hercegovačkih franjevaca autor analizira kako su tamošnji franjevci opravdavali svoju političku orijentaciju te zbog čega Kršnjavi nije odobravao takvu politiku.

Iso Kršnjavi i *narodni stil* u arhitekturi

Među brojnim je interesima Ise Kršnjavoga značajan i onaj za prikupljanje građe o “narodnom životu”. Nakon puta po istočnoj Slavoniji bio je uključen u pripreme za sudjelovanje na svjetskim izložbama u Trstu i Budimpešti, raspravu oko gradnje vila u “švicarskom stilu”, a 1888. objavio je tekst *Gradjevni narodni styl*. Time se svrstao među nekolicinu istraživača “narodnog graditeljstva” u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća koji su, osim rada na dokumentaciji (izradi opisa i crteža građevina, naselja ili pojedinih arhitektonskih elemenata, analiziranju principa gradnje i sl.), na različite načine promišljali i njezino korištenje pri stvaranju (nove) arhitekture. Dosad su brojna etnološka i kulturnoantropološka istraživanja tematizirala kontekste prikupljanja i izrade dokumentacije o “narodnom životu/kulturi”, načine njegova interpretiranja, kulturno-društveno-političke okolnosti koje su utjecale na selektiranje proučavanih elemenata, njihovo reinterpretiranje, revaloriziranje, korištenje u novim kontekstima. Međutim, na ovaj način još uvijek nisu u potpunosti sagledane iste aktivnosti vezane uz dokumentiranje “narodnog graditeljstva” na prostoru Hrvatske, a osobito uloga pojedinaca i institucija u spomenutom, uloga tim putem stvorenog (etnološkog) znanja o *narodnoj/nacionalnoj kulturi/baštini* u izgradnji nacionalnog identiteta, a time i ideje oko stvaranja regionalnih i nacionalnih tipova građevina i graditeljskih izraza. U ovom će se izlaganju, upravo unutar spomenutog konteksta, govoriti o ulozi i doprinosima Ise Kršnjavoga, a u konačnici i o njegovu pozicioniranju unutar hrvatske etnologije.

Memorija Izidora Kršnjavoga u rodnim Našicama

Rodno mjesto Izidora Kršnjavoga materijaliziralo je uspomenu na svog znamenitog zavičajnika već 1929., dvije godine nakon njegove smrti, kada je na njegovoj rodnoj kući u centru mjesta postavljena spomen-ploča. U Zavičajnom muzeju Našice prikupljanju građe koja je vezana uz Izidora Kršnjavoga danas se posvećuje osobita pažnja, pa je unutar Kulturno-povijesnog odjela utemeljena *Zbirka Izidora Kršnjavoga*, a u odjelu Muzejske knjižnice otvoren je dosje Izidora Kršnjavoga, u kojem se prikuplja i čuva sav dostupan nam publiciran, polupubliciran i rukopisni materijal vezan uz Izidora Kršnjavoga. Izuzetno zanimljiv i do sada javnosti nepoznat dio *Zbirke Izidora Kršnjavoga* čine fotografije i razglednice, a zatečene su neinventirane prilikom revizije fonda 1999. godine. Veći dio fotografija je kaširan na kartonu, a prevladavaju fotografije tzv. deziderijevskog formata, koje su vjerojatno nabavljane na europskim putovanjima Izidora Kršnjavoga, zasigurno i u svrhu njegovog pedagoškog rada na zagrebačkom Sveučilištu. To su pretežno reprodukcije umjetničkih djela, predjela i veduta iz krajeva u kojima je boravio. Uz ovu skupinu fotografija postoji i niz portretnih fotografija osoba iz njegovog osobnog i profesionalnog kruga, dok se kao najzanimljiviji dio izdvaja manja skupina fotografija koje je vjerovatno snimio sam Izidor Kršnjavi.

Odnos naručitelja Ise Kršnjavoga prema slikaru Mirku Račkome na primjeru ilustracija prijevoda *Božanstvene komedije* objavljenog 1909.–1915.

Na poticaj slikara i pokrovitelja umjetnosti Ise Kršnjavoga Mirko Rački izradio je ciklus ilustracija za njegov prijevod Danteove *Božanstvene komedije*. Ponuda za rad stigla je Račkome 1904., u vrijeme njegovih umjetničkih početaka, kada je kao student boravio u Beču i Münchenu, izvorima europske moderne. Serija ilustracija za *Pakao* po stilskim je obilježjima bliža simbolizmu, dok ilustracije za *Čistilište i Raj* nose značajke “jugendstila”. Izbor Račkoga za ilustratora Danteova spjeva zanimljiv je prije svega zbog činjenice da je Kršnjavi bio veliki tradicionalist sklon historicističkoj estetici. Rad se bavi analizom složenog i višeznačnog odnosa naručitelja Ise Kršnjavoga i umjetnika Mirka Račkoga te pokušava utvrditi u kojoj je mjeri taj specifični odnos utjecao na konačni izbor slikarskoga jezika. Kršnjavi je kontinuirano i vrlo zainteresirano pratio nastajanje ciklusa, postavljajući Račkome određene smjernice i zahtjeve kojima se ovaj često oštro suprotstavljao. O njihovoj korespondenciji i “živom” odnosu danas nam svjedoče brojna sačuvana pisma. Kršnjavi, kao vrstan poznavatelj Danteova djela, prigovarao je Račkome što je izmijenio činjenice i iznevjerio tekst, ali i neke skice ostavio “oskudnima”. S druge strane Rački je branio svoju umjetničku slobodu i odbijao biti puki ilustrator nečijeg teksta. Slobodno interpretirajući književni predložak, njegovi radovi sugeriraju ugođaj Danteove *Božanstvene komedije* i predstavljaju likovnu interpretaciju ideje, ali i odražavaju oponentski stav simbolista prema idealima građanskog društva. Iako je Kršnjavi često sputavao slobodu umjetničke imaginacije, što mu je kao prevoditelju i kompetentnom poznavatelju Danteova djela omogućavao karakter same narudžbe, neosporna je njegova uloga u formiranju umjetničke ličnosti Mirka Račkoga. Uz tu činjenicu ne smiju se zapostaviti ni drugi čimbenici koji djeluju na likovnu poziciju mladog umjetnika, odnosno duh i oblikovne značajke ciklusa djela s tematikom iz Danteova spjeva.

Izidor Kršnjavi i Starčevićeva hrvatska stranka prava (1906.–1911.)

Dr. Izidor Kršnjavi pristupio je ujesen 1906. Starčevićевой hrvatskoj stranci prava, na čijem se čelu nalazio dr. Josip Frank. Postavši jedan od vodećih članova stranke frankovačkih pravaša, nastojao je iskoristiti svoje bogato političko iskustvo, stečeno u parlamentarnim borbama i na položaju odjelnoga predstojnika za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, za rješavanje hrvatskoga pitanja unutar srednjoeuropskoga političkog, gospodarskog i kulturnog kruga. Nakon što je stil vladanja Pavla baruna Raucha, koji je došao na bansku stolicu 1908., doživio brojne oštre kritike ne samo od domaće oporbene javnosti nego i od britanskoga publicista i novinara Roberta W. Seton-Watsona (Scotus Viator), Kršnjavi se našao ponukanim da i on iznese svoje mišljenje o aktualnim političkim prilikama u banskoj Hrvatskoj. Naime, prema Britančevu mišljenju, Rauchovo je banovanje bilo neustavno i u funkciji potpunoga podvrgavanja Hrvatske mađarskim interesima. Dobro poznavajući hrvatske političke prilike, ali i znajući tko su informatori od kojih je Seton-Watson dobivao obavijesti, Kršnjavi je, ne bez fine ironije, uspješno osporio njegovo negativno mišljenje o političkim prilikama pod banom Rauchom. Kršnjavi je 1911. istupio iz redova Starčevićeve hrvatske stranke prava nakon što se udružila sa skupinom kršćanskih socijala, okupljenih oko lista *Hrvatstvo*, u novu stranačku grupaciju pod imenom Stranka prava (1910.).

Izidor Kršnjavi i njegovi pogledi na preuređenje Austro-Ugarske Monarhije na početku 20. stoljeća

Iso Kršnjavi obnovio je svoju političku aktivnost, prekinutu izlaskom iz Zemaljske vlade polovinom 1890-ih, kad se pridružio pravašima, odnosno pravaškoj skupini pod vodstvom Josipa Franka (1906.). To je bilo vrijeme jačanja Hrvatsko-srpske koalicije i pripreme Austro-Ugarske Monarhije za aneksiju Bosne i Hercegovine, što je nagovještavalo promjenu dotadašnjih odnosa u političkom životu na području banske Hrvatske, ostalih hrvatskih zemalja, Dvojne Monarhije i dijela susjednih zemalja. U tom je kontekstu Kršnjavi zagovornik okretanja hrvatske politike prema Beču i jedan od poticatelja aktivnije politike Monarhije na Balkanu.

Izidor Kršnjavi – inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma

Značenje i zasluge Izidora Kršnjavog ogledaju se u neizbrisivu pečatu koji je ostavio na našoj kulturnoj, znanstvenoj i političkoj povijesti. Sva tadašnja previranja, u kojima je Kršnjavi bio aktivni sudionik, mogu se gledati i kroz prizmu sudbine i priče zagrebačke zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture, čiji je inicijator u vrijeme kada postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu. *Gyps-Museum* ideja je Kršnjavoga koju objavljuje 1874. godine u *Viencu*, prije nego što su uopće stvoreni uvjeti i mogućnost nabave odljeva. Takav muzej predviđa i u izgradnji školskog foruma, a do danas je tu ideju ostvario tek Antun Bauer, u proširenom smislu, s Gipsotekom. U punom opsegu, od prvih akvizicija iz 1892., skulptura s Partenona iz Britanskog muzeja u Londonu, pa sve do najznačajnijih djela grčke antičke umjetnosti, nabavljenih iz najpoznatijih europskih muzeja, zbirka je imala velik potencijal. O njezinoj veličini svjedoči sustavno i kronološko prikupljanje odljeva od arhajskog i pretklasičnog razdoblja preko klasične i helenističke umjetnosti do rimskoga doba. Do danas je, nažalost, očuvana u vrlo reduciranom, okrnjenom obliku, što je posljedica povijesnih okolnosti, promjene vlasnika i odnosa pojedinih institucija prema zbirci. Zbog razjedinjenog smještaja, brojnih nadležnih za zbirku i slabije mogućnosti nadzora došlo je do raznošenja odljeva po pojedinim školama i institucijama te je mnogim selidbama zbirka znatno stradala. Zbirka se danas nalazi na dvije lokacije: jedan je dio u prostorima Filozofskog fakulteta u Zagrebu u vlasništvu Odsjeka za arheologiju, a drugi je izložen u reprezentativnom i 2005. godine obnovljenom stalnom postavu Gliptoteke HAZU.

Izidor Kršnjavi i Ivo Kerdić

Tijekom svog dugog i plodnog života Izidor Kršnjavi učinio je mnogo dobra, ne samo na kulturnom, graditeljskom i političkom polju, nego je i na brojne načine pomagao mnoge mlade nadarene ljude, napose umjetnike. Jedan od njih bio je i Ivo Kerdić (Davor, 19. svibnja 1881. – Zagreb, 27. listopada 1953.), veliki hrvatski medaljer i kipar. Godine 1915. Kerdić je bio zamoljen da u povodu sedamdesetog rođendana, portretira Kršnjavog za Hrvatsko društvo umjetnosti. Pothvat je završio priličnim skandalom, koji je čak dopro u javnost, budući da Kršnjavi nikako nije bio zadovoljan svojom medaljom. To je bila ona, hrvatskoj kulturnoj povijesti, ali i u povijesti hrvatske medalje, znamenita “medalja iz rijeke Save”. Naime u jeku svjetskog rata nije bilo moguće trošiti broncu ili bakar za iskivanje medalja, jer je sav raspoloživi metal služio za pravljenje metaka i čahura, pa je medalja Kršnjavoga iskovana u “ratnoj kovini” (*Kriegsmetall*), tj. kositru. Kako on nije htio prihvatiti Kerdićev portret, dao je – nakon što je iz vlastitog džepa podmirio troškove kovanja – cijelu nakladu baciti s mosta u Savu. No sudbina se poigrala te je nakon nekoliko godina, za niskog vodostaja, neki savski ribič ili plivač naletio na gomilu već pomalo korodiranih medalja, pokupio sve koje je mogao i naposljetku ih prodao zagrebačkom graveru Vlatku Mesiću. Preko Mesića je Kerdićeva medalja ipak doprla do brojnih sakupljača. Kerdić, kao dobar i koncilijantan čovjek, Kršnjavom nije ništa zamjerio, dapače, nikada mu nije zaboravio nijedno dobročinstvo. Kad je slavljena stota obljetnica ministrova rođenja, Kerdić ga je još jednom portretirao i njegov lijepi medaljon još i danas resi Zlatnu dvoranu nekadašnjeg Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu (danas Hrvatski institut za povijest) u Opatičkoj ulici u Zagrebu.

Izidor Kršnjavi – reformator hrvatskog školstva

Radi mnogostrukosti Kršnjavijeva djelovanja – književnik, esejist, slikar, povjesničar, sveučilišni profesor, političar, Ljubo Babić ga je nazvao našim posljednjim *homo universalis*. Od 1891. do 1896. godine bio je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu te je žarište njegova djelovanja bilo podizanje školskoga standarda. Ovaj rad daje presjek Kršnjavijeva prosvjetnog djelovanja, s posebnim naglaskom na njegovu presudnu ulogu u reformi hrvatskog školstva. Rezultati njegova rada jasno su vidljivi i danas, u obliku brojnih školskih zgrada i ostalih građevina, ne samo u Zagrebu nego i na cijelom području tadašnje banske Hrvatske.

“Kako sam postao Magjaron” – tri godine u životu Izidora Kršnjavoga (1883.–1885.)

“Ja imam ‘peh’ sa svojimi protežeri” – te je riječi ujesen 1884. pravaška *Sloboda* stavljala u usta đakovačkom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru i na taj način s neprikrivenom zloradošću komentirala definitivni prilazak Izidora Kršnjavoga “mađaronskoj” Narodnoj stranci i njezinu neformalnom vođi, hrvatskome banu grofu Dragutinu Khuen-Héderváryju. Nedvosmislena potvrda toga političkog zaokreta očitovala se kada je Kršnjavi na saborskim izborima, održanima u rujnu 1884., ponio kandidaturu Narodne stranke u brodske izbornoj kotaru. Stupivši na otvorenu političku scenu, Kršnjavi je pokidao sve niti koje su ga dotad vezivale s mecenom i suradnikom Strossmayerom te biskupovim političkim suradnicima, okupljenima u redovima oporbene Neodvisne narodne stranke. Sjeme razdora bilo je međutim posijano i prije (namjera Kršnjavoga da početkom 1883. prihvati saborsku kandidaturu s narodnjačkim programom, njegov sukob s čelnicima prošrosmajerovske Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, dobiveno odlikovanje viteškoga križa Reda Franje Josipa I.), a tijekom 1885. Kršnjavi će s više čina potvrditi svoju lojalnost Khuen-Héderváryju (saborski rad, ključan doprinos uspješnom sudjelovanju Hrvatske na Zemaljskoj izložbi u Budimpešti, aktivno zauzimanje za narodnjačkoga kandidata na naknadnim saborskim izborima u Zagrebu). Okrenuvši leđa biskupu, Kršnjavi je pošao oportunističkom stazom koju su dotad utabali mnogi, uključujući i glavninu Narodne stranke, a uz nju i ne malobrojnu četvu bivših bliskih Strossmayerovih sumišljenika, suradnika i raznih “protežera”. U izlaganju se analiziraju postupci Kršnjavoga koji su ga tijekom trogodišnjega razdoblja preveli iz jednoga političkog tabora u drugi, čime je umnogome bila određena njegova daljnja politička karijera.

ŽARKA VUJIĆ
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Pogled na djelovanje Izidora Kršnjavog u svjetlu odnosa s javnošću

Odnosi s javnošću danas su jedna od funkcija upravljanja, čija je zadaća uspostaviti i održavati uzajamno korisne odnose između poslovne organizacije i različitih dijelova javnosti o kojima ovisi njezin uspjeh ili neuspjeh. Nekada se njihova djelatnost shvaćala kao ona koja se pretežno iscrpljuje samo u stvaranju alata komuniciranja i publiciteta, no danas im je dodana i uloga pomoći organizacijama da se prilagode promjenama u svojoj okolini. Povijest modernih odnosa s javnošću započinje zapravo početkom 20. stoljeća, i to u Americi. No, čitajući brojne tekstove Izidora Kršnjavog i istražujući njegovo djelovanje u nacionalnoj utemeljiteljskoj kulturi posljednje četvrtine 19. stoljeća, došli smo do zaključka kako je on intuitivno pri realizaciji kulturnih i obrazovnih projekata bio svjestan različitih dijelova javnosti (interne javnosti, medija, političke javnosti, lokalne zajednice itd.) i potrebe da se sa svima njima uspostave odnosi za dobrobit ostvarenja projekta. Dakako da su mu na prvom mjestu bili mediji i razvijanje odnosa s njima. Bio je svjestan njihove uloge u oblikovanju javnog mnijenja i sam se izvrsno koristio novinskim medijskim prostorom kako bi ostale dijelove javnosti zainteresirao za svoj kulturni i obrazovni program i njegove pojedine dionice. Dovoljno je prisjetiti se pisanja u *Obzoru* prigodom prezentiranja potrebe osnutka muzeja za umjetnost i obrt 1879. u Zagrebu. No (dijelova) tekstova sličnog promotivnog karaktera, kao i svjedočanstava promišljanja Kršnjavoga koje nadilazi osobni pragmatizam i zalaganje za lukrativnu stranu umjetnosti, kako je to napisala Olga Maruševski, ima još. Svi će se oni analizirati i prezentirati kroz gledište navedenog suvremenog fenomena.

Izidor Kršnjavi, Štefa Iskra i hrvatski franjevci

Posljednje godine života Izidora Kršnjavog, kao i veći dio života njegove druge supruge Štefe Iskre, ostali su, između ostalog, obilježeni jakom povezanošću s hrvatskim franjevcima na zagrebačkom Kaptolu. Dosadašnji izvori pokazuju kako Kršnjavi nije bio član tadašnjeg Trećeg reda sv. Franje, kako se to često provlači kao samo po sebi razumljivo, nego je bio franjevački subrat ili *confrater*, laik koji je na osobit način zadužio samostan te je kao takav uvršten u red franjevačke subraće s posebnim pravima i povlasticama – bio je vanjski član Prvog reda sv. Franje. Njegova supruga, Štefa Iskra, postala je članicom Trećeg reda u franjevačkoj crkvi na Kaptolu malo nakon njegove smrti, 9. listopada 1927. godine. Bila je i predsjednica Trećeg reda i dugogodišnja suradnica tadašnjeg trećoreorskog glasila *Glasnik sv. Franje*. Već površnim uvidom može se uočiti kako je Kršnjavi ostavio dubokog traga u životu franjevacu Provincije sv. Ćirila i Metoda u prvoj polovini 20. stoljeća. Osim velike zidne freske *Sv. Franjo propovijeda pticama* u svetištu crkve na Kaptolu, tragove njegova angažmana možemo pronaći i u tadašnjim trećoreorskim glasilima, kao i u činjenici da je Kršnjavi autor dvaju romana o sv. Franji te da je bio angažiran oko neuspjelog projekta obnove crkve Trsatskog svetišta. Izidor Kršnjavi i Štefa Iskra svakako se ubrajaju u red zaslužnih nositelja franjevačke duhovnosti, osobito na polju laičkog angažmana, u prvoj polovini 20. stoljeća, svrstavajući se time u red tadašnjih znamenitih franjevačkih svjetovnjaka kao što su bili Mate Ujević i Velimir Deželić st.

Štefa Iskra Kršnjavi – književnica Iva Rod i supruga “velikog utemeljitelja”

Kontroverznu osobnost Štefe Iskre (1869.–1956.), druge supruge Ise Kršnjavoga, moguće je na prvi pogled prepoznati po različitim oblicima osobne identifikacije kojima se predstavljala javnosti, koristeći pritom, osim službenog imena, i stalne pseudonime *Iva (Ivka) Rod* ili *sestra Isidora*. Zbog toga će se ovom prilikom prikupiti i analizirati te interpretirati – u kontekstu aktualnih kulturno-povijesnih zbivanja i njima odgovarajućih rodničkih odnosa koji su se razvijali u Hrvatskoj tijekom prve polovine 20. stoljeća – svi relevantni podaci o životu i radu ove osebuje predstavnice žena više građanske klase u vrijeme uspona njezina profesionalnog djelovanja. Naime nakon završenog obrazovanja na sveučilištima u Sorboni i Bernu na samom kraju 19. stoljeća, Iskra je od 1905. do umirovljenja 1925. radila kao učiteljica na zagrebačkom Ženskom liceju (Prvoj ženskoj realnoj gimnaziji), postupno gradeći istodobnu karijeru književnice i prevoditeljice. Od devedesetih godina 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata objavila je niz pjesama, crtica, feljtona i novela te prijevoda s mađarskoga i francuskog jezika, u raznovrsnim domaćim novinama i časopisima, kao i dvije cjelovite knjige pjesama; istodobno je zajedno sa suprugom Isom Kršnjavim radila na prijevodu Danteove *Božanske komedije*, a čini se da je surađivala i na njegovim romanima o životu sv. Franje Asiškog, ostavši pritom u potpunosti anonimnosti. Potonji podatak potvrđuje tezu da izrazito patrijarhalna sredina u kojoj se, poput mnogih svojih suvremenica, nastojala dokazati vlastitim kreativnim radom, niti suprugu jednog od vodećih intelektualca toga vremena nije poštedjela uobičajenih principijelnih predrasuda u ocjeni profesionalne i javne djelatnosti žene. Ta je činjenica djelomice bila razlogom što se i gđa Kršnjavi našla među prvim aktivnim članicama *Društva hrvatskih književnica* zajedno s njegovim utemeljiteljicama (Z. Jušić-Seunik, I. Laszowsky i B. Begović), kojem su se u doba njegova osnivanja 1936., u tadašnjim specifičnim uvjetima razvoja hrvatskoga društva, uz profesionalne i nacionalne ciljeve mogle pripisati i neosporne feminističke konotacije. Zbog toga ocjena osobnog doprinosa Ive Rod tom udruženju, kao i analiza njezina ukupnog književnog opusa, ima istaknuto mjesto u zaključnim razmatranjima njezina životopisa.

Kršnjavi i organizirano kućno rukotvorstvo u Hrvatskoj

Početkom devedesetih godina 20. stoljeća Iso Kršnjavi uvršten je i u povjesnicu hrvatske etnologije. Kršnjavi je sakupljao etnografsku terensku građu i predmete, organizirao izložbe, spašavao graditeljsku baštinu, poticao čitav niz suradnika, učitelja i svećenika na sakupljanje i čuvanje etnografske baštine, a u svoja predavanja na Sveučilištu uključivao etnografske podatke. Utvrđeno je da je Kršnjavi preteča hrvatske etnološke znanosti jer je razmišljao kao etnolog, koristeći u radu znanstvene metode. Danas se istražuje i analizira uloga Ise Kršnjavoga u razvoju organiziranoga kućnog rukotvorstva u Hrvatskoj. Radi se o fenomenu poznatom u srednjoeuropskim zemljama. Organizirano kućno rukotvorstvo, kućna ili narodna industrija, razvijalo se i u Hrvatskoj, osobito u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. Organiziranje kućnoga rukotvorstva imalo je prvenstveno ekonomsku i političku, a zatim i umjetničku i kulturnu ulogu. Svrha je izlaganja prikazati doprinos Kršnjavoga u teorijskim i praktičnim djelatnostima oko razvoja organiziranoga rukotvorstva u različitim regijama sjeverne Hrvatske, ali i njegov angažman na stvaranju ustanova i udruga koje su brinule za organizaciju i provedbu kućnoga rukotvorstva. Na dvama primjerima, lepoglavskog čipkarstva i ukrašavanja tikvica u Slavoniji, pokazat će se kako je Kršnjavi odabirao, izlučivao i preoblikovao etnografsku baštinu te konstruirao hrvatski kulturni identitet.

Iso Kršnjavi i Ivan Meštrović – biografska ukrštanja

Namjera ovog izlaganja predstavljanje je i analiza odnosa između Ise Kršnjavog i Ivana Meštrovića. Njihovi susreti bilježe se još za ranih dana akademskog školovanja Ivana Meštrovića. Veliki utjecaj što ga je Kršnjavi izvršio na umjetničku aktivnost mladog Meštrovića bio je tematske naravi i razvidi se u djelima potaknutima literarnim djelima, ponajprije *Paklom* Dantea Alighierija. Međutim, njihov odnos nije se zaustavio samo na profesionalnoj razini već je Kršnjavi slobodno komentirao i stanovite odluke u Meštrovićevu privatnom životu koje bi se – prema njegovu mišljenju – mogle odraziti na umjetnikovu buduću karijeru. To se prije svega odnosilo na kiparov preuranjeni brak. Njihovi svjetonazori i umjetnički ukus s godinama će se sve više razdvajati i na koncu se prometnuti u odnos izrazitih antipoda. O tome, primjerice, ponajbolje svjedoče nepovoljni sudovi Ise Kršnjavog o religijskim djelima Ivana Meštrovića što ih je kipar u drvu oblikovao tijekom Prvoga svjetskog rata – osobito o kiparovu Velikom raspelu.

Kršnjavi kao oblikovatelj nacionalnog identiteta

U posljednjem desetljeću 19. i prvim godinama 20. stoljeća kultura i umjetnost u Srednjoj Europi postale su mjesto intrigantnog susreta povijesnih implikacija, političkih konotacija i nacionalnih težnji. Tako se u vremenu početka opće dezintegracije multinacionalne Austro-Ugarske Monarhije iznova pojavljuje potreba za izgradnjom stabilnih nacionalnih kultura, kakve su već postojale na zapadu kontinenta. U tom se kompleksu kulturne i nacionalne obnove odnos umjetnosti i nacionalnog identiteta pojavio kao ključan čimbenik, a pitanje stvaranja umjetnosti s nacionalnim obilježjima nametnulo se kao cilj od prvenstvene važnosti. Iako se cjelokupno razgranato djelovanje Ise Kršnjavoga, kao glavnog nositelja kulturne obnove u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća, nedvojbeno može sagledavati upravo kroz prizmu odnosa umjetnosti i nacionalnog identiteta, u ovome će se izlaganju pozornost posvetiti pojedinim aspektima njegova rada koji su za osnovni cilj imali oblikovanje nacionalnog identiteta djelima likovne umjetnosti. U tom će se kontekstu analizirati projekt obnove i ukrašavanja palače vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu te prepoznati iznimna slojevitost strategije Kršnjavoga. Nadalje, razmotrit će se njegova uloga u identitetskim prijedorima oko izložbe Hrvatskog salona 1898. kao prijelomne točke u procesu geneze hrvatske moderne umjetnosti. Posvetit će se pozornost i njegovoj ideji o “narodnom stilu” u arhitekturi i umjetničkom obrtu kao važnome dijelu njegove strategije oblikovanja nacionalnog identiteta. Naposljetku, pružit će se i sažeta usporedba s Ljubom Babićem, kojemu je, kao i Kršnjavom, ideja o potrebi davanja prinosa nacionalnom identitetu upravo djelima likovne umjetnosti bila jedno od presudnih obilježja cjelokupnog djelovanja.

Odnos Ise Kršnjavoga s kiparom Rudolfom Valdecom

Iso Kršnjavi bio je pročelnik direktorija tek osnovane Obrtne škole u Zagrebu kada se prvi put susreo s dječakom Rudolfom Valdecom, koga majka domaćica upisuje u školu i internat, a dječakov upis i odobrenje stipendije potpisuje Kršnjavi. Po završetku školovanja u Obrtnoj školi mladi Valdec odlučio je nastaviti studij kiparstva na bečkoj *Kunstgewerbeschule*. Kada je postao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, vodio je brigu o novome naraštaju hrvatskih modernih umjetnika tako da im je osiguravao stipendije za školovanje na akademijama u Beču i Münchenu. Tako je Valdecu i Frangešu-Mihanoviću, vršnjacima i prvim hrvatskim modernim kiparima, dodijelio stipendiju za školovanje na *Kunstgewerbeschule* u Beču. Nakon dvije godine Valdecu je odobrio i drugu stipendiju za dvogodišnji nastavak školovanja na minhenskoj Akademiji. Odnos Kršnjavoga prema Valdecu bio je pokroviteljski, ali profesionalno distanciran: o tome svjedoči i pet Valdecovih pisama Kršnjavom, pisanih u gotovo poniznom tonu, u kojima redovito od njega nešto traži – od molbe da mu bude vjenčani kum, molbe da tijekom Hrvatskoga salona drži predavanja građanstvu o umjetnosti, preko molbe za stipendiju i naredžbe do molbe za poziranje za portret. Premda mu je Kršnjavi odbio molbu za predavanja i kumstvo, odobrio mu je stipendiranje i dodijelio naredžbu za izradu portreta *Platona* i *Aristotela* na pročeljima krila zgrade Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10. Napokon, u svibnju 1905. pozirao mu je i za portret, na koji će se u izlaganju također kraće osvrnuti.

Zagreb Ise Kršnjavog – od panorame do detalja, racionalno shvaćanje arhitekture

Složenost djelatnosti Kršnjavoga objašnjava i zašto je njegovo naslijeđe razvrstano na toliko različitih načina. Velika pojava hrvatske kulture i umjetnosti, Iso Kršnjavi, mnoge je informacije o sebi objavio sam, a njegovu je graditeljsku sekvencu desetljećima istraživala i na njoj doktorirala Olga Maruševski, vrsna povjesničarka umjetnosti. Ovo izlaganje ima za temu urbanistički razvoj grada Zagreba krajem 19. i početkom 20. stoljeća, “kasnog historicizma na razmeđu sa secesijom” tijekom kojega pratimo promjene nastale kako u fizičkoj strukturi grada tako i one društvenog karaktera u pojedinim njegovim dijelovima. Kao inicijator i utemeljitelj brojnih umjetničkih institucija te organizator hrvatskoga kulturnog života uopće Kršnjavi je, između ostalog, spoznao i logiku graditeljske koncepcije i bio opčinjen arhitekturom. Obilazeći europska kulturna središta, tražio je inspiraciju za zagrebačke urbane probleme kao što su potreba zakona o eksproprijaciji zemljišta, nedostatak vodovodne mreže, izgled Gornjeg i Donjeg grada, rekonstrukcija povijesnih arhitektonskih spomenika, izgled Jelačićeva trga, namjena kvalitetnih zemljišta na istaknutim gradskim brežuljcima, problemi smještaja i izgleda pojedinih kulturnih i prosvjetnih institucija itd. Kad je jednom formulirao program izgradnje Zagreba, Kršnjavi je prošao kroz nekoliko faza razvoja, prihvaćanja i odbijanja projekata i inicijativa, pri čemu se realizacija kulturne strategije poklapa s tehničkom organizacijom i planskim širenjem Zagreba. Životni i radni vijek povjesničara umjetnosti, slikara i ministra prosvjete i kulture Ise Kršnjavog poklapa se s onim inženjera koji je gradogradnju uveo u područje kulture, Milana Lenucija. I dok je prvi svojim dalekosežnim projektima predstavljao interese Zemaljske vlade i Društva umjetnosti, drugi, kao ravnatelj Gradskog građevnog ureda, svojim opusom svjedoči o najvrednijem naslijeđu zagrebačke urbane kulture kraja 19. i početka 20. stoljeća. Njihovi združeni naponi svjedoče o procesu evolucije od utilitarnoga inženjerskog planiranja, koje preteže u izgradnji gradova

u 19. stoljeću, do individualnoga znanstveno-umjetničkog pristupa gradogradnji na prijelazu stoljeća. Obojica su Zagreb planirala kao europsku metropolu, a rezultat je koherentni urbanistički i arhitektonski sloj visoke kvalitete. Integrirajući vrijednosti prošlih vremena s mogućnostima vlastitog vremena, Kršnjavi je postavio temelje za suvremeni kulturni život u Hrvatskoj, a time posredno i urbani razvoj Zagreba. Prati se uloga Kršnjavoga u zagrebačkoj gradogradnji, detektiraju uzori i htijenja, povlače paralele sa srodnim europskim zbivanjima (koja su započela kao romantičarski pokret ranog 19. stoljeća, a postupno su prerasla u razdoblje kritičizma i materijalizma), nadahnut kojima je, od panorame do detalja, Kršnjavi zamišljao idealizirani grad Zagreb – “ističući mu lijepi profil” – kao simbol nacionalne i komunalne moći. O tome izravno svjedoče njegovi kritički komentari, koji ga prikazuju kao sljedbenika estetičkih pravaca što su ih zastupali najistaknutiji predstavnici historicizma druge polovine 19. stoljeća Gottfried Semper i Eugène Viollet-le-Duc. No, Kršnjavi je svoja stajališta prilagođavao i osuvremenjivao novim tendencijama na početku 20. stoljeća.

Iso Kršnjavi – inicijator izložbenih projekata druge polovine 19. stoljeća

U radu se ističe jedan segment djelovanja Ise Kršnjavoga – rezultati izložbenih projekata kojima je on bio inicijator, ali i najzaslužniji za njihovu realizaciju. Bio je prava osoba u pravo vrijeme, koja je ostvarila brojne kulturne i prosvjetne projekte, i to u politički i ekonomski tamnom nagodbenom dobu. Stvarao je mogućnosti za druge, okupljajući oko sebe brojne pojedince, jer je u njegovo vrijeme težište bilo na zajedništvu, što su bile zasade kolektivnoga duha devetnaestoga stoljeća. Dobro zamišljenim projektima postaviti će temelje koji će biti osnova za predstavljanje Hrvatske na brojnim izložbama, što je njegova zasluga, ali i njegovih suradnika, brojnih profesora i učenika iz raznih škola, a posebice Muške obrtne škole, ženskih stručnih i obrtnih škola te prosvjetnih i kulturnih zavoda toga razdoblja, kojima je većini on i osnivač. Osobnim angažmanom inicirao je sudjelovanje na većini onodobnih izložaba u Hrvatskoj i izvan nje: Svjetskoj izložbi u Beču (1873.), u Parizu (1878. i 1889.), Izložbi gospodarskih dostignuća Austro-Ugarske Monarhije u Trstu (1882.), Zemaljskoj izložbi u Budimpešti (1885.), na kojoj će se pokazati uspjesi Obrtne škole i dr. Prvi nastup njegove škole bit će tek početak razdoblja u kojemu će ta škola imati dominantnu ulogu i u Hrvatskoj i na svim međunarodnim izložbenim predstavljanjima Hrvatske sljedećih desetljeća. Za standarde onoga vremena Hrvatska je na izložbama predstavljena u pravim multimedijalnim prezentacijama, pa ne čude brojna priznanja. Danas možemo zaključiti da bi to bilo nemoguće bez entuzijazma osobe poput Ise Kršnjavoga i njegovih najbližih suradnika.

Izidor Kršnjavi i Nugentova zbirka rimskih figuralnih kamenih spomenika u Arheološkom muzeju u Zagrebu i Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci

Malo je pojedinaca koji su poput Izidora (Ise) Kršnjavog jedinstvenom osobnošću, širinom obrazovanja te svestranim djelovanjem toliko snažno utjecali na društvena zbivanja u Hrvatskoj tijekom posljednjih desetljeća 19. i početkom 20. stoljeća. U velikom rasponu njegovih brojnih kompetencija i osobnih preferencija bilo je mjesta i za arheologiju, poglavito, dakako, onu koja se odnosila na antičku umjetnost. Tijekom gotovo petogodišnjeg obnašanja dužnosti ministra u Vladi, odnosno predstojnika njezina utjecajnog Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi je naime uložio mnogo truda da bi priskrbio sredstva kojima su od nasljednika grofa Lavala Nugenta za Narodni muzej, današnji Arheološki muzej u Zagrebu, otkupljene njegove bogate zbirke oslikanih grčkih vaza i rimskih kamenih spomenika, pohranjene na riječkom Trsatu. Nakon toga je, prema nekima, zagrebački Muzej postao "prvi u Monarhiji obzirom na kiparske radnje", što svjedoči o značenju zbirke koja je tada bila nabavljena za Muzej. Osim u muzejskom djelovanju Kršnjavi je podržavao i druga nastojanja na području arheologije, među kojima je od najvećeg značaja svakako bilo pokretanje studija arheologije na zagrebačkom Sveučilištu, odnosno osnivanje Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta, prethodnika današnjeg Arheološkog odjela Filozofskog fakulteta. Na osnovi sačuvanih arhivskih podataka, Protokola s popisom i procjenama što ih je načinio O. Benndorf, korespondencije što ju je Kršnjavi vodio u procesu otkupa, o uvjetima privremene pohrane, transportu i dr., kao i na temelju razmjerno rijetkih osvrtâ o otkupu Nugentove zbirke, u ovom izlaganju pokušat ću sumirati ono što je prethodno o tome bilo objavljivano te iz današnjeg motrišta sagledati i revalorizirati postojeće spoznaje o, po svemu sudeći, najzanimljivijem segmentu Nugentove zbirke, spomenicima figuralne kamene plastike koji su danas pohranjeni u Arheološkome muzeju u Zagrebu, a u znatno manjem broju i u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci: ne samo brojem nego i kvalitetom brojne skulpture i reljefi iz nekadašnje Nugentove zbirke privlače osobitu pozornost stručnjaka, ali i šire javnosti.

Izidor Kršnjavi i putovanje u Italiju

Ferdo Quiquerez, Izidor Kršnjavi i Nikola Mašić do (južne) Italije stižu s minhenske Akademije, gdje studiraju tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća. Sva trojica hrvatskih slikara u talijanskom su se okruženju otvorila inačici modernijeg realističkog pejzaža i veduta slikanih izravno prema stvarnosti i na malim formatima. Sličice Quiquereza i Kršnjavoga usporedive su s djelima Venecijanaca Ippolita Caffija i Guglielma Ciardija, nastalim u doticaju s toskanskim te slikarstvom južne Italije (Rim, Napulj), odnosno slijede istovjetni put formacije, dok je Mašićevu slikarsku dionicu potrebno zasebno razmotriti. Prema Ljubi Babiću, slikarstvo Kršnjavoga imalo je ulogu “kopče” između Quiquereza i Mašića, koji je na put (Venecija, Rim, Napulj, Capri) otišao nešto kasnije od prve dvojice. U njegovu se slikarstvu u talijanskom okruženju također dogodio pomak prema postavkama realističkog pristupa, ali s ponešto drugačijom utjecajnom podlogom negoli u Kršnjavoga i Quiquereza. Upravo je u Mašićevu slučaju kontekst napuljskog slikarstva druge polovine 19. stoljeća bio ključan za slikarsku formaciju.

Ostavština Izidora Kršnjavog u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu

Lik i djelo velikoga povjesničara umjetnosti, slikara i političara Izidora Ise Kršnjavog krajem 19. i početkom 20. stoljeća ostavili su dubok trag u hrvatskoj politici i kulturi. Kao tadašnji ministar bogoštovlja i školstva, uspješnom diplomatskom politikom u zadanim političkim uvjetima, s brojnim ograničenjima, osigurao je da u Knjižnicu pristigne mnogo vrijednih kodeksa i novijih rukopisa, od čega je najvažniji otkup Knjižnice obitelji Zrinski 1892. te prispijeće Gajeve knjižnice 1893. godine. Kršnjavi je Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu donirao mnogo knjižnične građe – 3124 sveska s djelima iz umjetnosti, književnosti, politike, povijesti i školstva. Grafičkoj zbirci darovao je 3 grafike, a za zbirku su od njega kupljena 32 crteža i akvarela. Kršnjavi je bio i stalni posjetitelj i korisnik knjižnice i njezinih usluga, što se vidi iz *Knige posudnice kr. Sveuč. Knjižnice*, čime je vidljiva njegova sinergija umjetnika i političara u stvaranju i promicanju hrvatske kulturne baštine.

Iso Kršnjavi – temelji za razvoj hrvatskoga simbolizma

Iso Kršnjavi pružio je temeljne preduvjete za razvoj hrvatske umjetnosti krajem 19. stoljeća formiranjem publike, poticanjem aktivnih i pasivnih sudionika u umjetničkom životu na živu participaciju, ali i, najvažnije, osmišljavanjem obrazovne “infrastrukture”, pokrenuvši time neponovljiv likovno-umjetnički trenutak hrvatske moderne. Njegovim je habitusom prevladavao realizam, što ga je odredilo kao zagovaratelja proučavanja prirode, na što je redovito upućivao mlade slikare. No unatoč primarnome pozitivističkom određenju nije bio isključiv kada se radilo o iskrenoj i uspjelej slici, čak i onoj koja izmiče spoznajnoj kategorizaciji, prešavši u sfere sna, fantazije i “nespoznaje”. Kakvi su bili njegovi stavovi o novijim razvojnim putovima u europskoj umjetnosti i teoriji? Kao vrhunski poznavatelj onodobne likovne produkcije, osobito Beča, Münchena i Italije, Kršnjavi je točno odredio dvije struje u umjetnosti njegova doba, novorealističnu (impresionizam) i neoromantičnu (simbolizam), promatrajući ih tek kao odjeke matičnih pokreta prve polovine 19. stoljeća: romantizma i realizma. Njegovi osvrti, posebice na izložbe Društva umjetnosti i Hrvatskog društva umjetnika od 1898. do 1913., aktualni su izrazi onodobnoga mnijenja, kao i primjeri za proučavanje kritičke recepcije tadašnje europske i domaće likovne produkcije, dok su njegova teorijska razmatranja novih strujanja zasigurno podigla spremnost sredine za prihvaćanje i razumijevanje istih. Znakovit poticaj za razvoj umjetnosti simbolizma i secesije uvođenje je tema iz književnosti i povijesti u monumentalno slikarstvo, kao bitnih odrednica idejnoga slikarstva simbolizma. Proširivanjem granica slikarskoga sadržaja na povijest, filozofiju, znanost i književnost Kršnjavi je otvorio put ne samo novim subjekcijama mladih umjetnika nego i jednoj sasvim novoj struji, koja je na krilima njegova umjetničkog preporoda poprimila značajnu, u europskim razmjerima relevantnu, kao i nacionalno prepoznatljivu formu domaćega simbolizma.

Iso Kršnjavi i njegova slika Mađara

Izidor Kršnjavi, kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi bana grofa Khuen-Héderváryja, ali i nakon odlaska s te dužnosti (kao i prije “ministarske” službe), morao je kao političar i publicist opetovano iznositi svoja stajališta o hrvatsko-mađarskim odnosima, pa i Mađarima uopće, ali i o problemu nastave ili bilo kakve uporabe mađarskoga jezika u Hrvatskoj. Svoja je stajališta Kršnjavi iznosio i javno, u svojoj publicistici te javnim nastupima, ali i u tajnim zapisnicima koje je vodio “iza kulisa”. Posve shvatljivo, postoje i razlike u njegovoj slici prekodravskoga susjeda. Njegova slika prolazi i kroz promjene, a one nisu neovisne o mijenama u njegovoj političkoj karijeri i stranačkoj pripadnosti ili političkim simpatijama. Istodobno Kršnjavi nastoji gotovo uvijek staloženo pristupiti odnosima prema nagodbenom partneru, nikad ne gubeći osjećaj za realnost, čak i kada izražava kritiku prema mađarskoj strani. Taj realistički pristup i razlikuje njegovu sliku Mađara od slike u djelima i glavama mnogih njegovih suvremenika u Hrvatskoj i čini je vrlo zanimljivom pojavom koja je vrijedna pozornosti istraživača hrvatsko-mađarske zajedničke prošlosti i sada, u dvadeset prvom stoljeću.

Kršnjavi i konzervatorski rad na zaštiti tradicijske graditeljske baštine

Izlaganje nastoji osvijetliti ulogu Izidora Kršnjavog kao jednog od najvažnijih prethodnika sustavnog rada na zaštiti i očuvanju tradicijske baštine, osobito graditeljstva. Razmatraju se polazišta, sadržaj i dosezi njegova nastojanja da afirmira narodne građevne oblike. Ta se nastojanja pokušavaju razjasniti u dvostrukom kontekstu: u sklopu njegova odnosa prema tradicijskoj baštini općenito i u kontekstu njegova vremena, gdje se djelatnost *Društva inženjera i arhitekata* u Zagrebu pokazuje neizbježnom sastavnicom. Pokušava se problematizirati koliko je Kršnjavom stalo do očuvanja samoga narodnog graditeljstva, a koliko do primjene građevnog narodnog *styla* u suvremenim građevinama. Analiza pokazuje da se temeljne značajke interesa Ise Kršnjavog za narodno graditeljstvo, ali i narodnu kulturu, mogu pratiti od njega i njegova doba, preko nastojanja Antuna Radića, sve do Aleksandra Freudenreicha i Anđele Horvat. Čak se i suvremena konzervatorska služba u Hrvatskoj, koja se intenzivnije počela baviti tradicijskim graditeljstvom od 70-ih godina 20. stoljeća, svojim primarnim interesom za oblikovne značajke oslanja na polazišta Kršnjavog prema narodnoj arhitekturi. Značajna je i okolnost da tek suvremeni inženjeri i projektanti pokazuju izrazitiji interes prema ostvarenju jedne od temeljnih zamisli Kršnjavog: da značajke i oblike tradicijske arhitekture primijene u suvremenim projektima.

Izidor Kršnjavi u listovima na njemačkom jeziku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

U izlaganju se prikazuje publicističko djelovanje Izidora Kršnjavog u zagrebačkim političkim dnevnim listovima *Agramer Zeitung* i *Agramer Tagblatt* te u bečkom časopisu *Österreichische Rundschau* od sredine osamdesetih godina 19. stoljeća do 1910. godine. Analizirani su tekstovi o različitim političkim, društvenim i kulturnim pitanjima. Središnje teme njegovih članaka ponajprije su bile državno-pravni položaj Hrvatske u sklopu Ugarske nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe te tada aktualno stanje pučkih škola i kućnih zadruga u Hrvatskoj. U svojim je člancima iznosio konkretne prijedloge za zakonsko uređenje osnovnog školstva i zadružnog života. Osim navedenih tema Kršnjavi je u svojim publicističkim tekstovima iznosio vlastita politička stajališta i opravdavao svoj prelazak u redove pravaša, a često je argumentirano i pristojno polemizirao s političkim protivnicima o aktualnim političkim pitanjima. Novinski članci Izidora Kršnjavog vrijedan su historiografski izvor i svjedoče o njegovu iznimno širokom obrazovanju i zavidnoj političkoj kulturi.

Iso Kršnjavi i fotografija

Otvoren i budan duh kao što je to bio Iso Kršnjavi predvidio je značenje fotografije. Bio je jedan od glavnih promotora fotografske umjetnosti i njezina etabliranja u Hrvatskoj. Zasnovao je, između ostalog, od ideje do realizacije, Muzej za umjetnost i obrt s “fotografskom zbirkom” u prvom postavu. Fotografija je dakle prisutna u muzejskom fundusu od samog osnivanja. Doduše, ne kao umjetničko djelo, nego kao zbirka uzoraka, odnosno nastavno sredstvo “za podučavanje u umjetničkoj stilistici i poviesti umjetnosti za sveučilište”, kako piše Kršnjavi u Statutu Muzeja iz 1879. godine. To ujedno upućuje na njegovu ranu i proročku osviještenost ideje “imaginarnog muzeja”. Odnos Kršnjavoga prema fotografiji imao je svoju evoluciju, sukladnu vremenu: od sredstva divulgacije umjetničkih djela i visokih povijesnih ideala ili prikladne tehničke pomoći do koncentriranog promišljanja njezinih novih mogućnosti. Njegova predavanja bila su popraćena projekcijama s dijapozitiva i stereopozitiva. Unutar *Društva umjetnosti* utemeljio je *Znanstveno-umjetničko kazalište “Urania” za popularizovanje nauke i umjetnina*. Od Rudolfa Mosingera naručio je 1909. snimke u boji cjelokupnog fundusa Strossmayerove galerije. Kršnjavi je bio vrstan fotoamater. Njegove su fotografije dio intimne, svakodnevne povijesti. Sudjelovao je i u organiziranju kluba fotografa-amatera te, štoviše, izlaze u Zagrebu 1913. na *II. međunarodnoj fotografskoj izložbi*. Znakovito je da je njegov posljednji tekst pod naslovom “O umjetničkoj fotografiji”, posvećen upravo tom mediju, objavljen u *Vijencu* tri dana prije njegove smrti.

Antički svijet Ise Kršnjavog

Definiramo li mit kao narativnu jezičnu strukturu, koja u svojoj osnovi nema pisani tekst, nego se prenosi usmeno, iznošenje mitova posredstvom likovne umjetnosti (u ovom slučaju slikarstva) možda je najbliže njihovu izvornom obliku. Supstancija mita nije niti u stilu, niti u načinu pripovijedanja, nego u priči koja je mitom ispričana. Prema tome, ako mit shvatimo kao poruku poslanu s velike udaljenosti, jasno je da je slika gotovo najbolji način prenošenja te poruke, odnosno da se slikom, za razliku od pisane riječi, dokida ili barem na najmanju mjeru svodi buka u kanalu koja je, s obzirom na vremensku udaljenost, vrlo velika i zaglušna. Toga je svakako bio svjestan i Iso Kršnjavi, koji je svoju fasciniranost antikom (a mitologijom osobito) prenio i u koncepciju uređenja palače u Opatičkoj 10 u kojoj je bio smješten Odjel za bogoštovlje i nastavu, čiji je on bio predstojnik. Utjecaj antike s jedne je strane pokazatelj duha vremena u kojem je Kršnjavi živio i stvarao, ali je s druge i odraz nekih njegovih sasvim osobnih zamisli i ambicija. Što je od toga utjecalo na odabir tema i motiva na zidovima palače u Opatičkoj 10 i možemo li iz tih mitova iščitati još ponešto, jedan je od aspekata ovog izlaganja. S druge strane pokušat će se sagledati kako mi danas iščitavamo te mitove i koliko nam su u tom "iščitavanju" pomogli ili odmogli sam Kršnjavi kao idejni začetnik i autori slika kao provoditelji (ali često s vrlo odriješenim rukama) njegovih ideja. Na kraju će se pokušati procijeniti kakva je uloga antike danas u odnosu na doba Kršnjavoga u obrazovnom sustavu i koliki je u tome utjecaj samog Kršnjavoga.

Umjetnost i/ili diktatura: kritičar Kosta Strajnić prema Izidoru Kršnjavome

Pojavivši se u hrvatskoj javnosti u doba kada je Iso Kršnjavi već bio prešao točku zenita, mladi kritičar Kosta Strajnić izvirgava kritici tada još uvijek utjecajnog predsjednika Hrvatskoga društva umjetnosti. Nakon javne debate, pa i sukoba, s Antunom Gustavom Matošem, a potom i s Robertom Auerom i Rudolfom Lubinskim, Strajnić 1912. prvi put u svojim tekstovima oštro kritizira Isu Kršnjavoga i compromise Hrvatskoga društva umjetnosti napravljene prilikom sudjelovanja hrvatskih umjetnika na bečkoj izložbi iste godine. Iako pod utjecajem oduševljenja uspjehom postignutim Meštrovićevim sudjelovanjem na rimskoj izložbi 1911., Strajnić već tada pokazuje netrpeljiv stav prema tadašnjoj kulturnoj politici u Zagrebu, na koju je velik utjecaj imao upravo Kršnjavi. No tijekom 1913. Strajnić je nastavio analizirati i kritizirati Kršnjavoga u svojim novinskim člancima, postižući vrhunac u tekstu "Umjetnost i diktatura" objavljenom u zagrebačkim *Novostima*. Strajnić optužuje Kršnjavoga za protežiranje suhoparnog akademizma, za forsiranje tutorskog mentaliteta i pretvaranje domaćih nadarenih umjetnika u činovnički stalež. Smatra da Kršnjavi svojevoljno administrira nagradama, stipendijama i ateljeima te da ucjenjuje umjetnike potencijalnim narudžbama i namještenjima. Iako poznat kao žučljiv polemičar, Strajnić Kršnjavome ne odriče neosporne organizatorske kvalitete i zasluge za formiranje institucija, ali žestoko napada njegov monopol na odlučivanje o važnim pitanjima kulturne politike. Čini se da se stariji i iskusniji Kršnjavi nije dao uvući u taj pokušaj javne polemike jer nije zabilježeno da je odgovarao na novinske napise. Ta je serija Strajnićevih tekstova imala i određenu ideološku notu (Strajnić je naime pripadao jugoslavenski orijentiranoj omladini), ali je ipak u osnovi rasprave bila generacijska razlika. Bio je to, u stvari, još jedan sukob »starih« i »mladih« u razdoblju hrvatske moderne, ovaj put utoliko zanimljiviji što se nije odvijao na književnoj, nego na slikarskoj sceni. Svoje je stavove prema Kršnjavome Strajnić donekle ublažio u netipičnom nekrologu "velikom organizatoru hrvatske kulture i umjetnosti" objavljenom u *Srpskom književnom glasniku*, napisanom s mnogo više životnog i stručnog iskustva.

Minhensko školovanje i talijanska putovanja Ise Kršnjavog

“Slikarstvo Ise Kršnjavog ne obilježava prodor u nova prostranstva likovnih zamisli, niti se bojevno usremljuje na plastičku tradiciju”, pisao je Ljubo Babić. Ta konstatacija navodi na pitanje tko je uopće u hrvatskoj umjetnosti 19. stoljeća zaslužio da ga se nazove bojovnikom novih plastičkih stremljenja! Promišljajući o našim slikarima 19. stoljeća, teško je reći čiji slikarski opus možemo nazvati “prijelomnim” u stilsko-morfološkim mijenama, čiji se opus “bojevno usremljuje na plastičku tradiciju”. Tako ni opus Ise Kršnjavog zaista ne predstavlja “prodor u nova prostranstva likovnih zamisli”. Međutim postoji nekoliko slika u njegovu nevelikom slikarskom opusu koje progovaraju jezikom “čistog slikarstva” i koje uz određene slike Mašića, pa i Quiquereza, čine solidnu jezgru našeg realizma 19. stoljeća, a koje se intuitivno, ne konceptualno, udaljavaju od akademizma, posebice onoga bečke provenijencije. Usporednom analizom određenih djela trojice slikara ukazat će se i na podvojenost tih opusa te izdvojiti ona ostvarenja koja čine određene “prodore u nova prostranstva likovne zamisli”. Ta djela pozicionirat će se unutar našeg i srednjoeuropskog slikarstva. Također će se ukazati na rezultate minhenskog školovanja te na ona talijanska iskustva koja pridonose intuitivnom, neposrednom slikarskom izrazu, kao i ona koja pridonose tradicionalnom izrazu Kršnjavoga, ali i Mašića te Quiquereza.

Listovi iz Slavonije Izidora Kršnjavog kao izvor za lokalnu povijest

Izidor Kršnjavi napisao je 1882. putopis *Listovi iz Slavonije*, u kojem je zabilježio mjesta koja je posjetio tijekom putovanja. Njegov putopis, odnosno podaci koji se pojavljuju u njemu nastojat će se u ovome radu iskoristiti kao izvor za lokalnu povijest. Prožimajući prikaz svakodnevnog ritma određene sredine i navika tamošnjih ljudi s obavijestima iz lokalne povijesti i opisom umjetničke baštine, putopisac stvara svojevrsni kulturni katalog. Rad je organiziran tako da se podaci iz kataloga posjećenih odabranih mjesta raspoređuju u tematske blokove: povijest školstva i ženska povijest (povijest svakodnevica, pogrebni i drugi običaji itd.). U radu se dolazi do dviju skupine zaključaka: prva se odnosi na uporabu putopisa kao povijesnog izvora za lokalnu povijest, dok se druga odnosi na lokalnu povijest posjećenih lokaliteta.

Kršnjavi – Héderváry: politika i događaji

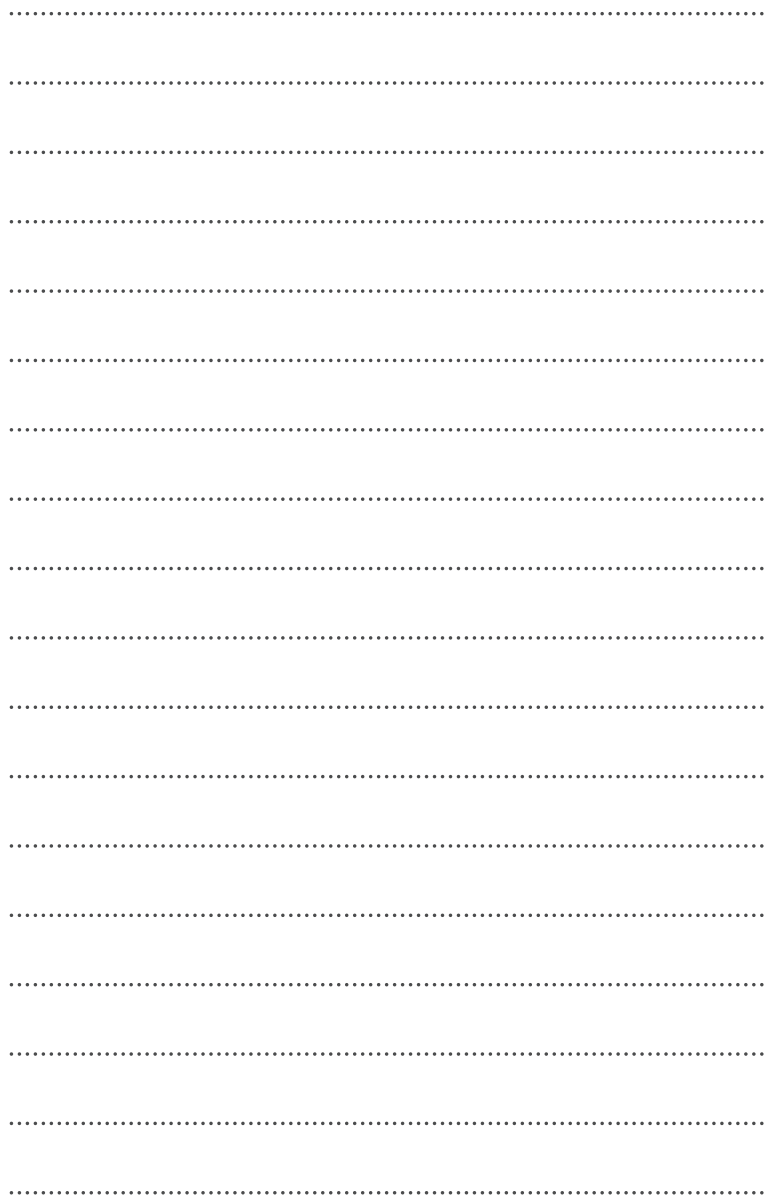
Ban Dragutin Khuen-Héderváry bio je eksponent mađarske kolonijalne politike, čiji je jedan od ciljeva bio neometan prolaz do Rijeke. Zagreb kao središte Trojedne Kraljevine, imao je sve preduvjete da se razvije u moderni grad. U relativnoj autonomiji unutar Ugarske, zaslugom Izidora Kršnjavog krajem 19. stoljeća u Zagrebu se okupljaju nacionalne umjetničke kreativne snage u stvaranju kulturnog središta Hrvatske. Nasuprot tomu mađarska je politika vidjela Zagreb kao prometnu točku koju je trebalo razviti u smislu poveznice ugarskih zemalja, pa projekt Glavnog kolodvora koji nije glavni, nego prolazni, simbolički govori o ulozi dodijeljenoj Zagrebu unutar Monarhije. Kršnjavi oblikuje važne institucije, dok se djelovanje Khuen-Héderváryja može tumačiti kao suprotstavljanje ujedinjavanju hrvatskih kulturnih snaga. Analizom njihova odnosa vidimo na koji je način u tom političkom okruženju Kršnjavi uspio stvoriti temelje modernog grada koji postaje paradigma Hrvatske.

Slavenski dodiri i utjecaji u životu i radu Izidora Kršnjavog

U hrvatskoj znanstvenoj i općoj javnosti Izidor Kršnjavi ostao je zapamćen prvenstveno kao povjesničar umjetnosti, graditelj i reformator, pa tek onda kao političar. U okviru toga (pro)slavenski aspekt njegova svjetonazora i djelovanja nikada nije bio posebno istican, premda su pojedina razdoblja njegova života (školovanje u Beču te vezivanje uz Strossmayera i Račkog) u znakovitoj mjeri bila obilježena slavenskim dodirima. Iako primarno umjetnik, liberalno-građanskog duha, djelovao je u vremenu koje je ideološki i politički postavilo preporodno doba, snažno obilježeno idejom slavenske uzajamnosti. S tim u vezi daleko najznačajnijim možemo smatrati Strossmayerov utjecaj na Kršnjavog, neovisno o tome što su se nakon 1884. njihovi putovi razišli. Neupitno je da je upravo Strossmayer postavio temelje njegovu radu, koji su uvelike nadilazili granice hrvatskog teritorijalno-političkog i kulturnog svijeta. Na tim je osnovama Kršnjavi, kao i Strossmayer, stvorio svojevrsan program egalizacije hrvatskog prostora sa srednjoeuropskim, što je samo po sebi podrazumijevalo snažnije povezivanje i s predstavnicima drugih slavenskih naroda. Cilj je rada da se kroz ogledne primjere pokuša ukazati na intenzitet i karakter veza koje je u pojedinim razdobljima svojega života Kršnjavi imao sa slavenskim svijetom, pokazati jesu li ti doticaji, i u kojoj mjeri, imali utjecaja na oblikovanje njegova osobnog i profesionalnog habitusa te istaknuti do koje su mjere njegove duhovne i umjetničke, pa možda i političke relacije prepoznatljive ili ne u kontekstu slavenske uzajamnosti.

Izidor Kršnjavi i slikar Marko Rašica

Povijest druženja velikog utemeljitelja i slikara Marka Rašice vremenski je ograničena posljednjim desetljećem života Kršnjavoga, razdobljem nakon najvećih utemeljiteljevih akcija i reakcija koje su uslijedile. Prvi trag o kontaktu otkriva osvrt na Rašičinu ratnu izložbu organiziranu u zagrebačkom Salonu Ullrich 1917., gdje je među predstavnicima vlade i gradskih vlasti među visokim uzvanicima naveden i dr. Izidor Kršnjavi, a ubrzo potom Rašica je razvojačen i namješten u Obrtnoj školi u Zagrebu. Uskoro slikar počinje izvoditi niz sakralnih javnih kompozicija, s prvim djelom u duhu *art décoa* rađenim tijekom 1919. i 1920. za franjevačku crkvu u Zagrebu. Kršnjavi nakon svečane promocije djela 1920. piše iznimno povoljnu likovnu kritiku, a zanimljivo je da će i sam izvesti jednu sakralnu kompoziciju za istu crkvu tih godina, premda je dugi niz godina izbjegavao slikati, nezadovoljan svojim rezultatima. Potom slijede Rašičine izvedbe u brojnim crkvama Zagreba i okolice te u Vrboskoj, kontinuirano praćene likovnim kritikama Kršnjavog. Za Rašičin jubilej 1923. Kršnjavi piše afirmativni članak, navodeći najznačajnije autorove radove, a sačuvana je i korespondencija Rašica – Kršnjavi, ilustracija poštovanja, međusobnog uvažavanja, ali i prijateljstva. Simptomatična je reakcija Kršnjavog na članak Ive Delallea, neutemeljenu kritiku Rašičine restauracije slika u Vrboskoj na Hvaru, gdje Kršnjavi vrlo energično napada novinara braneći Rašicu. Brojne Rašičine sakralne narudžbe praćene kritikama Kršnjavog te biografski članci o mlađem autoru svjedoče o iznimnoj aktivnosti Kršnjavog i u osmom desetljeću njegova života te aktivnom sudjelovanju u umjetničkim aktivnostima Zagreba.

ORGANIZACIJA ZNANSTVENOG SKUPA

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 ZAGREB
telefon: ++ 385 (0)1 4851 721
faks: ++ 385 1 4851 725
elektronska pošta: institut@isp.hr
<http://www.isp.hr>

Institut za povijest umjetnosti
Ul. grada Vukovara 68/III
10000 ZAGREB
telefon: ++ 385 (0)1 611 2740
faks: ++ 385 (0)1 611 2742
elektronska pošta: ured@ipu.hr
<http://www.ipu.hr>

NAKLADNICI:

Hrvatski institut za povijest i Institut za povijest umjetnosti

ZA NAKLADNIKE:

Jasna Turkalj i Milan Pelc

PRIREDILI:

Zlatko Matijević, Irena Kraševac i Ivana Mance

LEKTURA:

Gordana Malnar

IDEJNO RJEŠENJE NASLOVNICE I GRAFIČKO OBLIKOVANJE:

UBU – Udruga bivših učenika Škole primijenjene umjetnosti i dizajna Zagreb
[Bernarda Cesar, Filip Pintarić]

TISAK: Znanje d.d.

NAKLADA: 200 primjeraka

ISBN: 978-953-7840-14-3

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 822090

“Neka Vam bude utjehom da ste savjesno radili za napredak svoje zemlje; a vrijeme će doći kada će se o tome Vašem prosvjetnom radu i nastojanju nepristranije i objektivnije suditi, i zasluge Vaše na prosvjetnom polju općenitije priznati i cijeniti”.

Julije Drohobeczky, križevački biskup